

Роман ІВАНІЧУК

**СЛІДИ
НА ПІСКУ**

Новели та оповідання

Роман Іваничук
Сліди на піску

«Фолио»

2015

ББК 84(4укР)

Іваничук Р. І.

Сліди на піску / Р. І. Іваничук — «Фолио», 2015

ISBN 978-966-03-7335-8

Роман Іваничук (нар. 1929 р.) – відомий український письменник, громадський діяч, лауреат Національної премії ім. Т. Г. Шевченка, Герой України. У доробку патріарха української історичної романістики двадцять історичних романів, якими він намагається, за його висловом, «внести дрібку своєї праці для збереження й повернення історичної пам'яті в народі», служити йому «мечем і мислю». Художнє слово стало для Романа Іваничука саме такою зброєю. У своїй книзі «Сліди на піску» Роман Іваничук хоче сказати, що навіть найнепомітніший слід, який залишила на рідній землі чесна людина, ніколи безслідно не зникає. Книга містить короткі повісті, новели й есеї, написані в різні роки, а тому читач має змогу оцінити Романа Іваничука як майстра «малої» прози. В маленьких оповідках автор розмірковує про давню історію України та наше суперечливе сьогодення, розкриває характер людини крізь призму душі при мінімумі зовнішніх подій. Книга сповнена тривоги за долю українського народу, однак пройнята вірою у його велике майбутнє.

ББК 84(4укР)

ISBN 978-966-03-7335-8

© Іваничук Р. І., 2015

© Фолио, 2015

Содержание

Криворівенські етюди	5
Nota Bene!	16
Оферми з тридцять шостого регіменту	31
I	31
II	34
III	38
IV	41
Кінець ознакомительного фрагмента.	42

Роман Іванович Іваничук

Сліди на піску

Новели та оповідання

Криворівенські етюди (мозаїка)

Усі мої мандрівки – то немовби прощання з тими краями, де я викохався й серед яких здавався самому собі вічним, мов ті хімчинські пагорби, що колись мені, малому, заступали дороги, стежки й вивози до таємничого, сповненого загадок та несподіванок гірського пасма, яке лише у сніжні зими прозирало крізь безлисті ліси до мого Трача величними білими банями, що підпирали славу сизого неба, тримаючи на собі його ваготу. І якби не вони, то й не знати, що сталося би із моїм Трачем, а ще й з Хімчином, Коростами, Цуцулином – напевне, те небо затопило б каламутною повинню весь мій дитячий рай, захований у байраках, видолінах і мочулах, й може, лише в погожі дні спливали б над туманами кучеряві острови верховіть бучин, дібров, березин та ковчеги лисих пагорбів...

І здавався я собі таким самим невмирущим, як ті живі струмки, що переплелися повсюдно в моєму краю, а на низовинах, ген поза Трачем, де плине підступний і примхливий Прут, струмки зливалися в бурхливі потоки й спливали до славної покутської ріки, щоб разом з нею загубитися в далеких морях, таких же вічних, як і я. Однак мене ніколи не цікавили незнані води, вони існували поза межами мого реального й уявного світу – але ж бо починалися із струмків і потоків, що спливали на доли із підніж біловерхих гір, які ховалися за трацькими лісами, – ті джерела й витoki завжди були для мене загадкою, й коли настав час, я переступив хімчинську межу і днищами глибоких ізворів подався у незвісті, де збагнув не свою, а моєї землі вічність.

Й коли згодом та усвідомлена власна короткочасність й тимчасовість на вічній землі стала для мене тривожно відчутною, я вибрався з моєю Любкою в гори, щоб ще раз побачити їх зблизька, може, й востаннє, хоч ніяк не міг повірити в те, що десь у розколинах Карпатських гір зачаївся момент моїх прощань...

* * *

Цього літа ми вдруге приїхали відпочивати до Косова над Гук й чомусь цим разом не відчували тієї тихої радості, що панувала серед нас минулого року, і дивно нам було, чому так сталося, бо ж не прохололи ми і наша любов не пригасла, а що змінилося, не могли відгадати; пояснювали це, кожен для себе, тим, що повтор – то лише копія первісного враження, і взагалі ніщо в житті ніколи не повторюється...

Погода в горах була така сама розкішна, як і колись, плоский камінь, обіч якого вирував водоспад, не розколовся, не надщербився, і каньйон, пробитий Рибницею, не змілів, навпаки – став гейби глибший, запаморочливіший, і коріння смерек, схожі на пазурі велетенських грифів, завузловатилися ще густіше на стінах каньйону, ще щільніше обплели їх, щоб не осунулися, не осипалися піском на дно провалля, і вічний шум борів і текучих вод так само зливався в безнастанний гул, без якого світ оглух би, занімів, а жива Рибниця стала б мертвоводним Стіксом; так які ж то переміни тут зайшли, що повітря над Гуком гейби схолодніло, що зчорніла синява прилеглих до річки смерекових борів, і ми обоє відчували якусь непоправну втрату, а що згубили,

не могли втямити і аж за кілька днів збагнули, чого нам забракло: плоский камінь над Гуком став для нас безлюдний – не сидів на ньому цього літа білоголовий хлопчик, який минулого року з ранку й до обіду ловив вудочкою мересниць для свого котика, й без якого світ збіднів, спіснів, змерк, ніби ми раптом втратили пам'ять про своє дитинство, ця втрата заступила нам контури майбутнього, які не могли проникати із незвіданої даліни без тями про минуле...

Хлопчик не приходив над Гук ні першого, ні другого, ані третього дня – напевне, пішов наздоганяти свою зрілість, й, не чуючи більше його милого щебетання, ми зрозуміли, що наше дитинство разом з ним віддалилося на незмірні гони, то, щоб не втратити неперервності буття, ми повинні віднайти своє власне минуле, бо не існує півжиття, а тільки монолітна його цілість від першої до останньої миті.

Й сказала Любка: «А чи не помандрувати б нам до Криворівні, я там не була десятки літ...» – «Й мені давно не стелилася туди дорога», – відказав я. Ми вирушили пішки через Старий Косів, Соколівку, Яворів й півдня йшли, поки не опинилися на Буковецькому перевалі, звідки могли б злетіти в пропасну видолину над Черемошем, якби відштовхнулися від Писаного Каменя, що бовванів на обрії головатаю банею й до якого бігла вузька стежка по голому хребті...

* * *

Ми зупинилися на гострому гребені хребта, що протягнувся від Писаного Каменя, перетяв проїжджу дорогу, здививши на ній горбатий перевал, й побіг до східного обр'ю, оперізуючи крешем велетенську чашу, в якій – якби не срібна нитка Черемошу, що звивався у запаморочливій глибині попід прямовисними скелями – не було видно дна; із стрімких схилів бігли у пропасть чепурні рублені хижі, схожі на яворівські сувеніри, нестримно скочувалися вниз, зчеповзали із кам'яного ґрунту, й дух запирало в грудях від страху, що вони не зможуть стримати свій біг і розлетяться на тріски, зударившись об скелі за рікою. Однак аридницька ворожба чи то страх зупиняли їхнє шаленство над самим Черемошем, й хатки раптом поставали в ряд, немов ті безстрашні лижники, які злетіли зі скочні й майстерно загальмували свій рух у її підніжжі; хатки вилаштувалися унизу півколом, окресливши згин ріки, – притихлі й сумирні.

Ми з Любкою стояли на чолопку Буковецького перевалу й пильно приглядалися до села, відшукуючи серед розкиданих по схилах й вилаштованих над рікою хат те єдине обійстя, в якому багато літ тому кожен з нас, допавши до Криворівні, заквартировував на якийсь там час; я шукав хату Миколи Потяка, в якого колись давно мешкав Михайло Коцюбинський і писав там свої знамениті «Тіні забутих предків»; «а був він елегантним штрамаком у випрасуваних на кант – муха би розчахнулася! – споднях, із закрученими по-шляхетськи вусиками, й приходив до нього Іван Франко, що квартирував у Якіб'юка, – вони удвох деколи розмовляли до пізньої ночі, а одного разу завітала до них тендітна жіночка, з виду – ніби ніколи не їла, тільки шумку з молока спивала й була засмагла аж брунатна, – називали її Лесею Українкою...». Дев'яностолітній Микола Потяк розповідав це все з неабиякою гордістю, він навіть книжки зберігав з тих часів, однак я ними не скористався: старий розкрив дерев'яний куферок з книгами, я уздрів там тільки Біблію, а інших не побачив, – помітивши жадібний зблиск у моїх очах, Потяк квапно замкнув свій скарб...

Хати Потяка я не знаходив, хоч пильно перебирав очима одне за одним обійстя, звісно, давно помер останній свідок «Криворівенських Афін», то, може, й обійстя зникло; й теж не виднілася мені на Заріччі хижа Параски Харюк, яка колись хвалилася переді мною, що в молодості носила молоко в збанку самому Іванові Франкові на он той камінь, де він водно сидів і щось писав; «а мені завше говорив: «Дякую, Парасочко, яка ж бо ви файна молодичка!» – Харючка скромно витирала губи крайчиком хустки й пишилася, думаючи, можливо, в той час, що вона й далі молода, хоч було їй уже сто п'ять років...

А Любка, видно, таки віднайшла домівку вуйни Ганнусі, до якої півстоліття тому привіз зі Львова батько на «свіжий люфт» і як там їй велося, я дізнався з однієї Любчиної розповіді; тепер Любка вдивлялася в покриту замохнатілим гонтом хату над рікою й згадувала.

* * *

Однак розповідь розповіддю, а могло бути й інакше... Хоч би так: віднайшовши хату вуйни Ганнусі, Любка напружила спогадну думку: а хто в тій хаті нині газдує, бо ж колишньої господині напевно вже не світі немає – ще тоді була в поважному віці, може, там живуть її внуки або й правнуки. Та я тут же перемінив свій здогад: не про це думала зараз Любка – її вигляд враз омолодився, наче скинула вона зі своїх пліч віковий тягар, ніби зсунула з обличчя маску статечної зрілості; поруч зі мною стояла дівчина-підліток, достоту така, як на ранній світлині: густе закучерявлене волосся, випростуючись у медового кольору довгі пасма, спадало по спині аж до пояса, великі очі, налиті вщерть соковитою зеленню, немов смарагд, зорили з-під відкритого чола на бинду Черемошу, обставлену гусаком рублених хат; і вже ця незнайома мені панночка із зеленими очима, обрамленими чорними крилами зрослих на перенісці брів, ступила крок уперед, ступила другий, забувши враз про мене й чому б то мала пам'ятати незнайомця – й побігла, скотилася схилом, немов той казковий колобок; я не випускав її з поля зору, а вона, віддаляючись, не маліла, її струнка, перев'язана в поясі, мов сніпок плоскіні, постать не зменшилася й тоді, коли дівчинка, скинувши босоніжки, ступила в ріку, зануривши по стегна свої довгі ноги; а на березі стояв білоголовий хлопець, який здався мені добре знайомим, адже був це той самий малий рибалка з-над Гука, який ловив на вудочку мересниці для свого котика, і спитала русява панночка:

– Ти ловиш рибу? А де твоя вудка?

– Навіщо мені та риба, – відказав хлопчина, – коли мій котик не вернувся з полювання, хтось його вкрав...

– А що тут робиш?

– Йду на гриби... Після дощів, кажуть, під Ігрецем кинулося стільки панчуків, ніби опеньки восени. Ходи зі мною...

Вони перейшли кладкою через ріку, зникли в гущавині бору, й діялося там те, чого не розповідала Любка, – чи то затаїла, чи забула, але як могла таке забути?...

Сторожко заходили в темний бір, а він усе густішав, заступав їм дорогу висохлим гілляччям, що опустилося до землі, а далі здибалися велетенські найжачені пазурами чепірнатої коріння виворотні, а звалені бурями стовбури смерек схрестилися в неприступні заборолі – й не було змоги далі йти... Грибів тут не було, м'яка чатинна повсть навіть не пахла грибовиною, й панночка подумала, що сільський хлопець обманув її, заманивши в нетрі. І що хоче з нею вчинити: покласти на вологу чатинну ковдру, а чи тільки поцілувати в повні губи, що ворухилися немов до мови або ж таки для поцілунку; панночка не злякалася й щемно ждала несподіваного, а воно не приходило; німо стояли обое під стіною виворотня, і врешті спитала панночка в хлопця:

– Ти звідки?

– Я сусід вуйни Ганнусі, в якій ти замешкала... А ти така файна, як квітка іван-чаю, й коли виростемо, станеш моєю княгинею...

Міська дівчина не знала, що хлопець цим словом називає наречену, їй було дивно, як то можна враз перемінитися із звичайного дівчиська в княгиню, однак це слово вміщало солодку несподіванку, воно їй сподобалося, й Любка відказала:

– А ти будеш моїм князем, так?... – хвилику помовчала і врешті квапно, щоб не збитися, заговорила: – А знаєш що: вдосвіта, коли ще всі будуть спати, зайди в мою кімнату так тихо, щоб вуйна не почула, і я тобі щось цікаве скажу...

* * *

Я мовчки допомагав Любці відтворювати її згадки з ранньої юності доти, поки в мої очі не увійшов крізь пройму між хатами крутий згин Черемошу під рудою прямовисною скалою, що стрімко спадала до ріки з Ігреця, закожушеного поза верхнім краєм обриву молодими ялинками, які, спинаючись угору, виструнчувалися, ставали високими ялицями й увінчували соборну баню гори піднебесними шпилями.

Той підскельний вир Черемошу, забурунений білим шумовинням, протиснувся поміж хатами до моїх очей, і тієї миті я упіймав свою власну згадку: із-за повороту ріки вихопилася змія дараби, зв'язані вужевками плоти грізно насувалися один на одного, мов у погоні здичавілі огирі; задні заганяли передніх у стіну скали, бокораші налягли на керма, й вони завищали на вугловах, перший пліт у розгоні тільки лизнув чорну гранітну призьбу гори, відсахнувся від неї й спокійно поплив далі течією випрямленої ріки, тягнучи за собою вервицю плотів; потім керми закрипіли ще раз, й останній пліт причалив до берега...

У ту коротку мить, коли дараба долала відстань шириною вузької пройми між хатами, я побачив, як із останнього плота зіскочили два чорноголові хлопці з рюкзаками на плечах і впізнав їх: тими юними мандрівниками, не набагато старшими за Любку, були два студенти філфаку Львівського університету – Дмитро і я; ми панічно втікали тоді із Жаб'я від застави червонопогонників, які патрулювали прикордонну зону: від будинку сільради, забачивши нас, вихопилися озброєні патрулі й зупиняли нас грізними вигуками... Саме тоді пропливала рікою дараба, й керманичі, видно, побачили, яка небезпека нам загрожує, причалили до берега останній пліт, ми повискакували на нього й були врятовані; патрулі бокорашів не чіпали – ті ж виконували державний план: сплавляли ліс до Кут; і я при цій згадці подумав: як зважилися мої, Дмитрові й Любчині батьки пустити нас у ті тривожні повоєнні роки на відпочинок у карпатське пекло...

Дараба, вислизнувши із криворівенської пастки під Ігрецем, попливла собі до Кут, а ми з Дмитром, очунавши від страху перед небезпеками, які чигали на нас і в Жаб'ї, і під скалою, спітнілі й брудні після цілоденного переходу від космацького Грегота через Білу Кобилу до Ільців – присілка найбільшого в Європі села Жаб'є, поскидали із себе одержу і, як мати родила, увійшли в каламутну воду, випущену для сплаву дараб із кляуз Шибеного озера в Зелений; ми талапалися, сміялися й скандували тут же складений віршик, бо ж обидва були віршомазами: «То не Львів, то не Львів, то ще краще без трусів, бо помиєш му5до!»; ми шаленіли на свободі й не бачили, як над нами нависла підступна карпатська хмарка-грозовиця... Злива вперіщила раптово, сипнуло градом, ми наспіх одяглися й поза будинком Якіб'юка – майбутнім музеєм Івана Франка – почали спинатися крутою стежкою вгору по Кливі, щоб за нею допасти до Брустор, а звідти до Космача...

Град лупцював по головах, довкруг запала темінь – а що в той час робила Любка, подумав я тепер, позираючи на неї, а напевно дивилася крізь вікно на шалені ігрища природи, мружила очі від блискавок і затуляла вуха від грому; ми з Дмитром, загубивши стежку, вперто спиналися на гору, бредучи рагашами в льодяній жорсткості, ми падали від втоми, підводилися й розпачливо лізли вверх навкарачки, втративши надію на порятунок, – та враз у тій грозівій пітьмі наткнулися на стіну якоїсь хати, загримали у двері, й на порозі стала вродлива молодиця, вона впустила нас до сіней й співчутливо приказувала: «Сараки ви, мої легіники, сараки!»

* * *

Ночували ми з Любкою в сільському готелику над Черемошем – такій самій рубленій хаті, як і ті, що тяглися вервицею над рікою, тільки й того що у двоповерховій: Любка спершу

обійшла Ганнусине обійстя, пильно приглядаючись до нього, та зайти досередини не наважилася, й, мабуть через це тихий смуток затінив її обличчя, й навіть не смуток, а гейби образа на неблаганний час, який відігнав від неї ранню юність у найглибші закутини пам'яті, – і як виглядала вуйна Ганнуса, не могла згадати і не чула теж звучання її мови; а ганок, змайстрований із полірованих смерекових дилин з різьбленими узорами й розетками, як і колись, виходив у садок і збігав до квітника по слизьких річкових валунах, викладених у східки; дилини почорніли, поборознилися крихкими ритвинами, немов старечими зморшками; з ганку крізь вікно побачила Любка свою кімнату й те саме ліжко, на якому спала, тепер воно було заставлене горою вишиваних подушок й застелене замість ряднини волохатим ліжником; в кімнаті майнула чиясь постать, й Любка, засоромившись, що підглядає, прудко подалася за мною до готелю, була вона мовчазна, і так ми у невластивій для нас прохолоді перебули в готелю коротку літню ніч – кожний відчужений у свої згадки...

Господиня самотньої хижі на Кливі завела нас з Дмитром, промоклих до нитки, у світлицю, де було сухо, тепло й пахло бриндзою та вовною; «мій газда в бутині, не знати коли й вернеться, – щебетала молода жінка, – а ви вдягайтеся в його сорочки й гачі, своє мокре вішайте на жердку біля печі й підхарчуйтеся трохи...»; молодиця була жвава, запопадлива, а ще й вродлива, вона поставила перед нами на стіл дерев'яну тацю з кружалом холодної кулеші, нарізала скибок свіжого будза й гріховно приглядалася до нас, переводячи погляд з одного на другого, ніби оцінюючи, котрий з нас кращий; ми, зголоднілі, наїдалися й нітилися під її хтивими позирками, а коли подякували за вечерю, жінка просто з моста, не соромлячись, наче то йшлося про буденні речі, мовила: «Лягайте на лавицю голова до голови, накривайтеся веретами, а коли сон вас не йметься, то погодьтеся, хто перший прийде до мене – та де ж би то я мала спати сама, коли такі легіні до мене загостили!»; і ми всю ніч до ранку промучилися в нестерпній хіті, а вранці господиня зайшла до світлиці, налила в горнятка молока й грайливо, проте з тінню докору проказала: «Які ж бо то ви, хлопці, ще зелені!»

Над горами нависла синя баня неба, було прохолодно – ще пахло в повітрі градовим льодом, наша вогка одежа холодно прилипала до тіла, й щоб зігрітися, ми швидко чимчикували по хребту Кливи в напрямі Брустор; обережно обминули колибу на вершечку гори й недаремно остерігалися: з колиби вийшов з автоматом напереваги партизан у мазепинці, неподалік на траві порозсідалися озброєні вояки; ми втямили, що набрали на упівську криївку, й страх зморозив наші спини; йшли, не оглядаючись й наслуховуючи, чи не окликне нас вартовий партизан – знали ж бо, що тут можуть нас затримати назавше, а ми з Дмитром до партизанки зовсім не були готові.

...Любка рівно дихала, та я знав, що сон до неї ще не добрався, й вона зараз згадує про те, про що мені не розповіла, – й, можливо, було так...

Любка й сама не знала, яку несподіванку справить білоголовому хлопцеві, на вершок вищому за неї, а здавалось їй, коли думала про нього, що він високий, поставний, у вибиваному кептарі, поверх якого лівобіч спадає на ремені інкрустована перламутром тайстра, а рудий пушок на верхній губі погустішав, виріс і закрутився під носом у браві, як у опришків, вуса; від широкого череса, що сягав аж до грудей, спадали до постолів червоні сукняні холошні, а ще із-за спини стриміло дуло кріса – таким приходив до Любки в її уяві сусідський хлопчина, який пообіцяв, що стане її князем, коли виросте, а вона, розкішна й найкраща в світі, прийме його як вірна княгиня, припаде до його вуст довгим поцілунком, вдихне від нього запах міцного тютюну, потім він схопить її на руки, понесе до ліжка, і станеться в них те, що стається в дорослих; вона зімліє в його обіймах, а коли прокинеться, то збагне, що перемінилася з дівчини в жінку, і ніколи навіть на крок не відпустить від себе свого князя, і сама ні на крок не відступиться від нього, і вони обоє все життя не будуть ні їсти, ні пити, а тільки кохатися, – і хай би прийшов той білоголовий хлопчик посеред ночі, відчинив двері ганку, підійшов до ліжка, нахилився над нею, а тоді вона відірве від подушки голівку й подарує йому поцілунок на

завдаток великому кохання, яке колись неодмінно прийде до них; від цих мрій ставало Любці солодко і млосно, вона ждала, що хлопець таки прийде до її кімнати за несподіванкою...

А ніч була довга, мов бойків світ, ніч поволі минала в тремтливому очікуванні, однак хлопець не приходив, від дівочих марень Любці стало душно, вона відкинула верету й скупалася в холодному сьйві місяця, що зазирає крізь вікно й любувався її білим, мов повісм'яне полотно, тілом з першими ознаками дозрівання; втім Любка начебто зачула тихі кроки за двома ганку, прокинулася з напівсну, але то був не він, й дівчина гола-голісінька міцно заснула – невинний і наготовлений до заповітного гріха ангел...

Та враз схопилася, зачувши голос вуйни Ганнусі: «А що ти тут робиш, хлопче, посеред ночі?»; попри вікно прошмигнула постать хлопчини, який ще не став князем, проте завчасно уздрів те, що має право побачити тільки князь: темну трикутну пляму на дівочому лоні й тугі груденята, що підбилися аж до ключиць; й схаменулася дівчина, яка засвітилася перед майбутнім князем, ще не ставши княгинею, вона похапцем натягнула на себе верету, й здалося їй, що від несусвітнього сорому ніколи не вилізе з-під неї й ніколи вже не побачить білоголового хлопчика; потім вона втікала від нього, вдавала, що не впізнає, гордо копилила губи, коли він здалеку несміливо усміхався до неї, – і з цієї пори в обох почалося щемне чекання зрілої пори, коли він, як дорослий муж, скаже їй, що хоче стати її князем й наготується почути від неї запевнення, що вона згодна стати його княгинею; а час тягнувся незмірно поволі, й діти так і не діждалися зрілості: приїхав Любчин батько й забрав її з собою, а хлопчина, припавши чолом до стіни Ганнусиної хати, гірко плакав, сам не відаючи того, що в ту хвилину став дорослим, вперше зазнавши солодкого болю кохання...

Доросла Любка дрімала в готелі на ліжку, засинала, і снівся їй красень на білому коні: то юний князь виїхав на пошуки своєї княгині, яку йому судилося уздріти ще в дитинстві й так осліпнути від того дива, щоб ніколи й ніде її не знайти...

* * *

Ранок над Криворівнею розпочався задовго до того, як у видолині над рікою розтанули рештки нічних тіней. Із-за Ігреця вже злетіла в небо днина, виполірувавши небесну баню білизною, а Черемош, щойно прокидаючись, починав видихати із себе сизий серпанок, що постелився над водою, побіг разом із течією, обмиваючи кам'яні брили, які визирнули із змілілої за ніч ріки горбатими валунами, схожими на спини вепрів, що пустилися вплавав на перебронах; серпанок поволі зрунтався, розпорівся на гострих кам'яних зазубринах; оголена ріка стала схожою на чорну бинду, що звивалася на закрутах від Криворівні до Устерік; над биндою ще панував досвіток, а десь там, за Ігрецем, вже викотилося сонце й позолотило верхів'я ялиць, які виструнчилися вздовж хребта струнками щоглами; стріли променів прошили простір над видолоною й освітили царинку на лисому чолопку Кливи, де із темряви виринула під саме небо самотня хижа відлюдника, котрий відокремився від села, щоб богувати й дізнаватися у небесних сил про таємниці погоди і людських долі, навчатися вміння розганяти або насилати негоду, болю чи здоров'я – хто на що заслужив – на пожильців, які втекли від піднебесної непевності на доли; врешті сонячне проміння відбилося від позолоченої царини, немов від дзеркала, й упало сніпком прямо у вікно нашого готелика; тоді в борах здійснювся радісний рейвах пробудженого птаства, й коли нарешті його втихомирило рівномірне кування зозулі, ми з Любкою втямили, що сповнена нереаліями примарна ніч вже проминула й настав звичайний день...

З розповідей Миколи Потяка я знав, що в тій хатині на вершечку Кливи живе мольфар Ілько, який, якщо захоче, – а стається це тоді, коли добро загляне до його серця, – може відвернути град, зупинити повеневі дощі, втихомирить старому болість й дати йому легко вмерти, зняти уроки з дитини, якщо вона зривається й плаче по ночах, повернути зрадливого любаска до дівчини, і той висохне з туги за нею, коли та не захоче знову його прийняти; мольфар Ілько

знав, у якій печері заховано скарби опришків, хоч сам до них ніколи не добирався – навіщо йому те золото: на зиму він вдосталь запасеться дровами, бриндзою й кукурудзяною мукою й ходити на доли не має потреби, хіба лише на Юрія вибереться та й то не до церкви, а до Довбушевого каменя, що на Заріччі випнувсь до неба, мов палець, аби до нього вміло дотикнутися й набратися опришківської путері на цілий рік; і молодіці, а то й дівки, як йому дуже припече, самі приходять до нього: лише змахне барткою в потрібний бік – і найпорядніша жінка, все покинувши, пошнурує на гору й перебуде там стільки часу, скільки йому спотребиться, а потім вернеться до села, і ніхто їй того за встид не візьме, бо такий чарунок знав Ілько, що вмів розпалити в будь-якій жінці найгарячішу любов, тож про нього в селі й пісню склали: «Ой у горах сніги впали, Ілько ся не журить, п'є горівку, перчить дівку, аж ся порох курить!»

* * *

А хто там нині живе, дійняла нас з Любкою цікавість, і ми подалися, здолавши страх, на Кливу.

Низька хатка на вершині гори припала до землі, мов підстрелений птах, маленьке віконце, завлене синюватою шибкою, сперлося на призьбу, й виднівся крізь нього силует людини, знадвору важко було вгадати – чоловік то чи жінка; набравшись відваги, ми підійшли до дверей і зупинилися, не наважуючись їх відчиняти; людина, що заступала піввіконця, повернула голову – була то старезна жінка, вона кволо махнула рукою, зазиваючи нас до хати; ми обережно прочинили двері й опинилися в курній кімнаті, в якій на стінах не було ні дзеркала, ні образів, обоє поставали перед сухорлявою примарою, що сиділа на лавиці; вся у зморшках, із засльозеними очима відьма, якій напевно було за сто літ, приглянулася до нас й прошамкала беззубим ротом: «Ви думаєте, що самі прийшли-сьте сюди, ай бо ні – то я вас покликала, як тільки крізь мряку уздріла, як ви над рікою вдивлялися у бік моєї халабуди; давно не заходила до мене жива людина, хіба що привиди, то я захотіла почути від вас, що діється на білому світі, бо що на небі – добре знаю...» Любка пильно придивлялася до старої, й діймав її, певне, той самий подив, що і мене: як може тут у самотині жити немічна бабуса без догляду і літом і зимою, а хто їй їсти приносить, хто дров наставрає, піч натопить, – і таки зважилася спитати Любка: «Ви тут самі живете?» – «А сама, сама, вже й забула, скільки літ, – відказала відьма. – З дівочтва тут... Як зачула, що кличе мене, п'ятнадцятилітку, мольфар, то й не могла втриматися – пішла на гору й тут залишилася назавше... А він, старий градівник, який був дужий! Як уздріла його, коли він бурю відвертав, – а вже тріщали столітні дерева на Магурі й падали навхрест, а плова, що насувалася з Устерік, грозила засипати все село сніговицею посеред літа, і вигинула б худоба без паші, й позамерзли б чабани на полонинах, – а він стояв з піднятою барткою кремезний, як дуб, а лице камінне, а вогонь в очах пекельний, і виглядав він молодший від молодого, – тож відступила негода з-над села на Шибені озера, туди, де кури не допівають й голосу християнського не чути, ото й тільки що зачепила плова білим хвостом Кливу... А побачила я його таким файним, ніби то весільний князь, піддалася йому й хлопчика від нього народила, такого біленького, як той сніг, що впав на нашу гору, й віддала його сестрі, яка жила біля Ганнусі Липкалючки над Черемошем, тож той білоголовий хлопчик доглядає мене й донині, хоч уже старий став, мов осінній гриб...»

Я помітив, як перемінилася на обличчі моя Любка, коли зачула мову старої про білоголового хлопчика, – а може, то був той самий, який називав її колись княгинею, а може, він ще й донині не виріс і ходить там десь понад Гуком у Косові й ловить мересниці; а міг же сам мольфар Ілько стати її князем, якби покликав замість зарічанської п'ятнадцятилітки зайшлу панночку з русявим волоссям й зеленими очима, й чи могла б вона йому супротивитися – чей ніхто не в силі виминути свою долю... «А мольфарської ворожби він вас не навчив?» – спитав я. «Ніхто того навчитися не може – мольфарем треба вродитися. Але ж різні чари суть:

я запанувала над зміями, гадеркою стала... Та вже мене те гаддя не слухає: до одної газдині внадилася змія й молоко в корови висмоктує до краплі, інша в лісі дитину вкусила, й померло те дитя; а найстарша над зміями – та, що з короною, геть послуху вже не має, при пологах немовлят краде й бісенят підкидає: хіба не виділи-сьте таких чорних хлопів, а жінок аж синіх – кажуть, що то від горівки така машкара прилипає до їхніх лиць, але так не є: то справдешні аридники й бісиці ходять по світу в людській подобі й ганьбу та встид людям приносять... А як я вміла те гаддя колись прикоськувати! Як свисну, то й поповзуть вони туди, куди їх пошлю, кому діаманти з нор повиносять, якщо то праведник, а лихого закусують до смерті... Але ви, як мете сходити в долину, нічого не бійтеся, ви, як мені видно, гречні люди, то йдіть собі з Богом».

Й не випитувала у нас стара, що діється на білому світі, – замовкла. А ми стояли, мов укопані, бо раптом здиміла гадерка і в кімнаті зсутеніло, ніби враз вечір запав, і я подумав: а може, ця відьма то і є та сама молодиця, яка колись на Кливі хотіла нас з Дмитром зчарувати, – все ж бо може відбутися у відьомському світі. Та й куди поділася гадерка, нема її, тільки порожня лавиця і темно в хаті...

І раптом нас винесло з курної кліті – ніби вітрами здуло на доли, ми отямилися знову над рікою й далі вдивлялися в закляту гору з похилою хижею на чолопку, й здалося нам, що з цього місця ми й не зрушувалися – криворівенські чари самі до нас навідалися...

* * *

Про цього чоловіка в довгополому чорному сардаку, схожому на кирею, і в ширококри-
сому купецькому капелюсі, про дивака, який щодня спускався крутою стежкою з Ігреця, вири-
наючи з хашів, немов привид, і, перейшовши тихим кроком через місток над Черемошем, пря-
мував серединою села до трибанної церкви, яка причакнула у підніжжі Кливи, біля паперті
зупинявся й застигав, мов незворушний монумент із зведеними до неба руками, – говорили
про нього в Криворівні, що він неосудний, і тому ніхто ніколи не навідувався до його домівки,
захованої в гірській розколіні; ходив він босоніж як літом, так і зимою, й називали його люди
Німім або Покутником, а за чиї гріхи чи за чию долю взяв на себе покуту, ніхто не знав та
й не намагався розгадувати тієї таємниці; а я, дивлячись на нього, як він стоїть під Кливою з
піднятими руками, догадувався, що нещасний або надмірно щасливий дивак зацікавив від дов-
колишньої краси Карпат...

Дивний чоловік стояв зацікавлений, бо де ще таке диво побачиш: гори обабіч ріки так тісно
збіглися одні до одних – коли шаленіє вітер, то здається, що смереки сплітаються верховіттям,
й стає тоді сутіношно, а у хвилини затишшя гілля роздіймаються й сонячне світло вливається в
ущелину, щоб її зігріти; я стою зачарований, дивлюся на вишиті ялинками геометричні узор
на стінах борів – вони ж такі самі, як на космацьких сорочках або на яворівських ліжниках,
і лише де-не-де з-поміж тих гострокутних орнаментів вихоплюються букети зеленої бучини,
подібні до руж на брусторовських жіночих вуставках; а царинки, немов збитошні діти, визи-
рають із гушавин і сміються, а на хребті Кливи розпаношилася зелена лисинка, до якої припала
хатина мольфара Ілька; і стоїть поруч з німім Покутником зачудований Гнат Хоткевич, який
не може від подиву закрити рота, й Іван Франко мружить запалені від надміру зеленого сяйва
очі, і ми з Любою до сп'яніння напоєні міцним вином гірського повітря, йдемо на поклін до
хати Василя Якіб'юка, яка свого часу була центром «Криворівенських Афін».

* * *

У хаті Якіб'юка я побував небезмай півстоліття тому, тоді Франкового музею фактично
ще не існувало. Нині він розбудований, і експозиція в ньому наукова, а в той час одну кім-
нату, в якій мешкав колись Поет, займав онук Якіб'юка, він спав на лавиці, а Франкове ліжко,

застелене веретою, стояло неторканим, й на стіні висів Франків портрет. Друга половина хати, світлиця, була відпущена під сільський клуб, де по неділях грали троїсті музики, й молодь шаленіла в гуцульських танцях.

Я тоді гостював у мого приятеля доцента Львівського університету Івана Оксентійовича, який керував у Криворівні студентською фольклорною практикою, й коли заграли музики, взяла мене охота, і я поквапився до клубу. Взяв до танцю гарненьку дівчину й пішов у круговерт, вибиваючи «трясунку»; музики грали довго, я, навчений змалку, танцював уміло, й дивувалася моя партнерка, що міський пан такий удатний до «гуцулки»; я їй сказав, що сам походжу з гуцульського роду, в що їй, видно, важко було повірити, й вона спитала наївно: «А чому ви не в кептарі?»

Цього літа перед тим, як податися в Криворівню, я поїхав з Любкою до Красноїлля на храмовий празник в день Петра і Павла, щоб вона побачила музей Гната Хоткевича – колишню читальню, в якій славетний бандурист і режисер зі своїм Гуцульським театром ставив колись знамениті вистави, а ще хотілося мені, щоб міська пані, моя Любка, подивилася на гуцульську вберю, в яку нинішні горяни ще одягаються на храмові празники.

А були ми обоє гірко розчаровані: та неповторна народна ноша – кептарі, крисані, тайстри, череси – давно вийшли з ужитку, людям стали вони задорогі й було в них надто душно, і я з прикрістю дивився на корінних гуцулів і гуцулок у джинсах, міні-спідничках, картатих сорочках навипуск і крамних кибатах; Любка була невдоволена, й мої міркування про те, що цивілізацію ніщо зупинити не може, не надто її втішали... Директор музею Гната Хоткевича зробив нам несподіванку: одягнув мене й Любку в гуцульський стрій і сфотографував, та це ще більше знеохотило мою кохану: кому потрібні такі травестії, коли в побуті подібна вберя вже не існує?

Ну а тоді, коли я витинав «гуцулку» в світлиці Якіб'юка, все ще було по-старому, й тому питала в міського пана криворівенська красуня, чому він, родовитий гуцул, не в кептарі... Спітнілий від шаленого шарварку, я подякував дівчині та музикам й пішов віддихатися на другу половину хати, яка була тоді лише прообразом музею Франка. Поважний вуйко, внук Якіб'юка, провів полою сардака по лавиці, запрошуючи в такий спосіб сісти, він цмулив люльку й мовчав, привітно позираючи на мене; потім, кивнувши рукою на Франкове ліжко, проказав тоном знавця, як це й пасувало завідувачеві музею: «То був великий чоловік!» й знову надовго замовк і аж за якийсь час ні з того ні з сього почав розповідати притчу, яка, очевидно, була невід'ємним компонентом його екскурсійної розповіді... Отож послав Господь з неба три іскри, які мали на землі прославити ім'я Боже. Одна іскра запалила людей до битви за віру Христову, й багато людей загинуло в тій війні; друга, помщаючись людям за гріхи, дотла спалила села й міста, а третя впала в серце простому чоловікові, й він став великим письменником, який своєю працею просвітив запроторений у темряву край. І був цим чоловіком Іван Франко.

Більше нічого не вмів мені оповісти Якіб'юків онук – бо й що можна було ще додати до образу Франка?

Ми з Любкою оглядали музей, а я думав: чому ж то Господь за мого життя послав на нашу землю тільки дві, злочинні, іскри, а третьої ми ждемо, ждемо й діждатися не можемо? Чи то така вимога нової цивілізації, яка прийшла до нас у військових мундирах, у смокінгах, джинсах, а теж у куфайках і кирзаках – озброєна, жорстока й бездуховна? А чому ж то і я відрікся від традиційного кептаря, в якому вийшов колись до людей рудоволосий хлопчина з Нагуєвич із Божою іскрою в серці?

* * *

З музею Франка ми вийшли святкові, очищені в душах від буденного накипу, й може тому мені, а, певне, й Любці, здалося, що синій колір гір став густішим, гейби оксамитним; схили гір

здалися стрімкішими й такими близькими, що можна доторкнутися до них руками й збирати в жмені хатки, що скочувалися до Черемоша, й бавитися ними, немов діти іграшками, а мініатюрна хижа мольфара Ілька на лисому вершечку Кливи уподібнилася до лелечого гнізда; із схилів зусбіч струменіли потічки, добираючись до ріки, немов кров із капілярів велетенського тіла до серцевої вени; гори, село і люди були такі самі, як і тисячу років тому – вони на мить явилися нам із предковичного минулого – тіні забутих предків – й далі жили своїм первісним життям, не помічаючи нас і дивуючи своєю натуральністю: допитливими дітьми, поважними чоловіками, фудульними мотронами з люльками в зубах, таємничими мольфарами й лукавими гадерками, лицарями, які завше ходили тут – від опришків до упівських партизанів – оберігаючи свій край; тут зяяли в ізворах моторошні печери з Довбушевими скарбами і поростали мохом та бур'янами бандерівські криївки з тлінними останками загиблих воїнів; цей край завше пишався красою природи й витворами людських рук та мозку, тут завжди буяли молодість і любов: жінки знемагали ночами, очікуючи коханців, а чоловіків не спиняли ні повені, ні градобої, ані буреломи, коли вони втрапляли у сліди красунь; на криворівенське диво приїжджали з далеких сторін дивитися й користати з нього захланні чужинці, які полишали місцевому люду руїну й страшні хвороби; сюди приходили з великих міст мудреці набиратися вражень й дарувати народів величаві витвори своїх талантів; тут диктував синові Андрієві безсмертні твори спаралізований Франко, Коцюбинський писав свою найкращу повість, а Хоткевич перемінював простих парубків у знаменитих акторів, – у Криворівні завше творилося нице ницими, а велике великими людьми, які – й одні, і другі – неодмінно покидали цей край, а залишалися тут народжені: опришки стріляли з крісів на Ігреці, намагаючись налякати весь світ, а упівські партизани сторожко стояли на варті біля своїх криївок; тут білоголовий хлопчина при сяйві місяця гріховно приглядався до білого тіла майбутньої княгині, а хтива молодиця кликала до себе на ніч жовтодзьобих юнаків – був цей край для всіх гостинний і водночас чужий, непізнаваний, і ми з Любкою розуміли, що явився він нам для оглядин, немов чарівна касетка, однак вжитися в ньому ми не зуміємо так само, як неможливо перемінити музей на готель...

Ми це враз відчували й непростені, зчужілі подалися шукати виходу з криворівенської тіснини, що протискала між крутими схилами понад рікою й, щодалі звужуючись, ставала схожою на стрілу, яка зривалася з натягнутої тятиви й пробивала вузьку ущелину, прохідну тільки для кіз та гуцульських коників й вилітала на свободу розлогого й спокійного Жаб'я. З тієї ущелини ми вийшли на роздолля, де нас чекало ще одне диво, й здалося Любці, що воно для неї однієї призначене...

* * *

Із жаб'євського церковного майдану після шлюбної церемонії вирушив весільний кортеж. На чолі процесії гарцював на угорському аргамаку князь, він міцно натягував вудила, аж здиблював на задні ноги буланого огиря: під вершником рипіла тарниця, застелена чапраком з білого сукна, крисаня з павами й бісерними трясунками за плетеною з червоної волічки околличкою була йому за корону, бо ж – князь; на плечах мав накинтий сардак, защеплений під шиєю вушанками з кольорових китиць; поруч із аргамаком ступала спокійна кобилиця; княгиня у високому вінку, з якого звисали різнобарвні бинди, сиділа в сідлі легко й вудила тримала в опущеній руці; молоді були поважні й статечні, а позаду них бісилися на «гуцуликах» дружки, коні брикали, бо їм була дана воля, дружки йшли поруч з білою кобилницею й співали весільної: «А я йому заспівала, як він мене кликав: бери мене до постелі, бо я вже велика!»; за дружками й дружками потягнулася змійка весільних гостей, кортеж прямував до криворівенської ущелини, заходив у неї і звивався в тіснині, мов вуж; ми з Любкою стояли над фосою, відступивши від процесії на кілька кроків, і я бачив, як моя кохана не може відвести очей від князя, ніби хотіла віднайти на його обличчі риси білоголового хлопчика, який колись осліп від близьни

дівочого тіла, що купалося у місячному сяйві, – і тут сталося чудо: Любка враз перемінилася на княгиню, я побачив її в сідлі на кобилі – була вона тією самою, котра щойно стояла біля мене над фосою, тільки її очі палахкотіли вологою зеленню, мов роса на конюшині при сході сонця, й довге руське волосся спадало з плечей аж до стремен; Любка впритул підігнула кобилу до князевого аргамака, аж дзенькнули, зіткнувшись, остроги, нахилилася до молодого й щось йому прошепотіла до вуха, князь, зачувши її слова, здивив коня на задні ноги, кінський голосно заіржав, ніби теж зрадів разом з князем, «гуцулики» під дружбами сполошилися й стирливалися у вузькій ущелині; врешті не стало видно ні молодих, ні дружбів, ані дружок, їх всмокотала криворівенська западина; ми з Любкою подалися слідом за кортежем, та враз він зупинився, стих, наслуховуючи, й тоді над горами пролунав урочистий кант без слів й тремтів, немов віолончельна струна, – то стояв біля криворівенської церкви босий Німий і, видаючи з горла величаву мелодію, творив своє диво...

* * *

Зачарований красою гір, Німий витонченою й тягучою мелодією, схожою на кавказький зіль, кликав ті чари до себе, й вони враз скропилися сліпим дощиком, а тоді від Ігреця аж до Кливи, вигинаючись луком, черкнула небесну баню й повисла над рікою барвиста райдуга. Німий сягнув до неї рукою, схопив за край і потягнув до своїх стіп; веселка світлішала, яскравішала, вишивалася сімома кольорами й ставала кращою за найвитворніший космацький узір на рукаві дівочої сорочки, тужавіла, наливалася барвами, які вже не вміщалися в ній, і вона подвоїлася, утворивши для весільного кортежу тріумфальну арку; Німий міцно тримав у руках кінці дуг, немов кінські вудила; веселка бриніла кольорами в унісон мелодії Німого, й гори, і видolina над Черемошем зацікавили в тому тремті; краї веселки запалювали небесними вогнями стужавілі від синяви бори, й обабіч ріки спалахували з-поміж смерек червонолисті букові ватри; старі гуцулки поховалися у тліючих гущавинах й прикурювали люльки від райдужного жару, а тоді з узворів закурилися білі дими, віщуючи добру погоду; весільний кортеж парадно пройшов під аркою й звернув через місток на Заріччя; посмутніла Любка взяла мене за руку й повела крутою дорогою вгору на Буковець – чей то було не її весілля; я ще встиг підкратись до Німого, схопив за край веселки й потягнув її за собою; натужуючись, немов воли в ярмі, ми з Любкою протарганили райдугу через Буковецький перевал й коли нарешті почули шум Рибниці, глянули вниз і на дні каньйону, над нашим Гуком, побачили білоголового хлопчика, який сидів на плоскій плиті й ловив мересниці...

Ми скинули йому згори край веселки й дивилися, як хлопчик тішився нею: перескакував, ніби через скакалку, обмотував нею шию, мов теплим шалем, світився у ній племінцем й зникав у тому жареві; ми збігли вниз й кинулися обнімати малого, а він дивувався з нашої втіхи, бо ж нікуди не дівався, бо здавалося йому, напевне, як і мені колись, що він вічний, і ніяка тривога не добиралася до його душі – адже веселкова дуга ще вишивалася узорами, панюшилася під небесами й не збиралася згасати...

15 жовтня 2008 року

Nota Bene!

Мойй коханій Нінуці

Зропачений безводдям, що змертвило відвічну зелемінь Карпатських гір, перемінивши їх у кам'яну пустелю, праукраїнський Мойсей багато тисяч років тому добрався до прямовисної скали, якою обривалася в безодню низовин найвища гірська вершина: зачувши в базальтовій глибині гори приглушений клекіт скованих вод, вдарив Пророк барткою в кремінний панцир, й віками стримувана бурхать виригнулася із земних тіснин могутнім струменем, вода повсюдно просякла крізь заціпенілу земну кору джерельцями, струмками, її було так багато, що вихопилась вона водограєм ще й на сідловині Чорногорського хребта й утворила там високогірне озеро, яке вп'ялося несамовитою синявою в біло-голубий океан неба, ставши його оком на забутій Богом землі, й горяни, які згодом заселили безлюдне бескеття, назвали озеро Несамовитим. Мойсей, подарувавши людям життя та зваживши свою місію сповненою, ще довго вдивлявся, як прудка вода, яку назвав Прутом, пробиває собі крізь гори каньйон, а коли шалений потік вихопився нарешті з тіснин до каскадів під Горганями й прогрімів водоспадом на низовину, ставши враз сумірною рікою, Пророк перебрів Несамовите озеро і зник у вічності.

У цьому каньйоні, що, обминаючи Ворохту, тягнеться від підніжжя Говерли аж до Яремчі й подекуди розкришується на колючу рінь, дозволяючи ріці розширитись і на мить угамувати свій стрімкий біг, щоб потім знову втиснутися між нездоланні кам'яні брили й заревіти в тіснині, – на необшуканому дикому зарінку, звідки видно Чорногору з важкою банею Говерли, я розклав намет і до заходу сонця вклав своїх дітлахів, стомлених денним сходженням на карпатський хребет, у спальні мішки, а сам, спершись на мосянжову бартку, сидів на камені і, вслухаючись у шум та плюскіт Пруту, думав про вічність цих гір і рік та про свою короткочасність.

Цю бартку з розплесканим обушком і загнутою буквою «р» головою я побачив колись у знаного у Львові колекціонера: вона непримітно лежала на полиці поруч з підковами, бляшками з кінських хомутів, різьбленими веретенами, люльками, кресалами та ще якимось побутовим причандаллям; я похапливо сягнув рукою, взяв келеп і довго приглядався до розмаїтих на ньому узорів, рисунок, кружалець, що нагадували солярні знаки; обушок бартки був добре стовчений, видно, побував на різних роботах у колишнього власника, а ще й не знати: може, цей келеп був колись власністю якогось мольфара, котрий відвертав ним градові тучі; колекціонер про таке, певно, не здогадувався, бо ж був, як видно, зовсім байдужий до експоната, а втім, до побутових знарядь він явно не мав особливих зацікавлень: стіни його домашнього музею були завішані бойовими топірцями розмаїтих конфігурацій на інкрустованих перламутром держаках, тож мосянжова бартка, очевидно, здавалась йому нічим іншим, як молотком, уживаним для хатніх потреб, – і він сказав:

– Якщо вам ця річ сподобалася, я міг би її виміняти, приміром, на двадцять космацьких писанок.

Не думаючи довго, я погодився і того ж таки дня приніс йому повний кошик писанок, яких мав удосталь, оскільки моя мама, родовита гуцулка, не знала кращого подарунка на кожний мій день народження, як десяток яєць, виписаних космацькими дивовзорами... Отже, я став власником оригінального топірця, не схожого ні на які інші; мій брат, у якого золоті руки, приробив до нього тисового держака, і з цією барткою я ні разу не розлучався, полюбивши її, як вірного товариша.

Мої дітлахи міцно заснули, а я сидів, спершись на бартку, забувши в роздумах любитися нею – достоту, як Довбуш у Федьковича: «Ні топірчик вже не пестить, ні кресак не обзи-

рає, ходить, ходить по долині, схилив голову та й думає», – думки мої були тривожні й водночас спримирені: я намагався вдовольнитись цією миттю життя і не думати про невідворотне.

А вже звечоріло, і зорі, немов достиглі іванівки, повисли над каньйоном, готові впасти додолу, і мені в міжчассі промірковувалося нісенітне і смішне: чи було б дуже боляче, якби якась з них упала на моє тім'я; а серед зір, задерши роги, плив по небу молодий серпик місяця; схил протилежного берега каньйону стрімко спинався до підніжжя чорногорських верхів, де стугоніли старі ялиці й смереки, а тут, серед вологості, росли вільхи, клени, буки, вони вузлуватими кореневищами увіп'ялися в берег, немов велетенські орли пазурами, оберігаючи ріку від зсувів; високий берег щораз, то більше занурювався в сутінки, ріка вже ледь блищала переді мною, й чутно було лише її мирну розмову з камінням, що подекуди іклами випиналося з води; те жебоніння Пруту почало мене заколисувати, я врешті міцно задрімав і прокинувся раптом від несподіваного гуркоту грому. Глянув на небо, й заспокоїли мене тихі зорі й серпик місяця – ніщо не віщувало негоди, і я подумав, що грім мені приснився: над горами панувала така тиша, що чутно було глибоке дихання дітей в наметі.

Тиша була важка, безшелесна, глуха – такої тиші я ще ніколи не відчував, і подумалося мені, що надмірність завше небезпечна: перечулене кохання часто закінчується розлукою, гіпертрофована запопадливість тхне підлабузництвом, перехвалювання таїть у собі фальш, а надмірна тиша провіщає вибух.

І він пролунав. Тепер я втямив, що гуркіт грому зовсім мені не снився; глянув на захід і побачив, як із сідловини між Говерлою і Попом Іваном, де мертвіє Несамовите озеро, стрімко піднімається в небо кудлата чорна хмара, туча розчіхувалася, шматувалась й поглинала зорі; одночасно з північного й південного обрії почала виростати синява, я оглянувся на схід і побачив біло-льодову плахту, що добиралася до місяця, – на небесах назрівала непримиренна битва Чорнобога з Білобогом, і я згадав, що те неминуче побоїще спровокував я сам, знехтувавши прадідівським забобоном. Стоячи з дітьми над Несамовитим озером, я вчинив те, що заборонялося: немов пустотливий хлопчисько, шпурнув в озеро каменем й почув тоді зловісне булькотіння, ніби той камінь занурився не у воду, а в магму; згодом з глибини піднялася на поверхню куля болотного газу й розірвалася, мов петарда; я тепер спімнув про це, і мене пройняло каяття за провину перед таємничими силами гір – і ось вони мстяться: на світ упала пільма, котру прострілювали перехресні блискавки, й нарешті в самому зеніті з глухим зловісним лускотом розкришився грім. Непримиренні володарі гір, Чорний і Білий боги зчепилися у лютому двобої, в небі почалася битва не на життя, а на смерть, і першою жертвою мав пасти я зі своїми малими дітьми.

Мене пройняв несусвітній жах. Поблизу не було жодного житла: ворохтянські будинки блимали світелками вікон на віддалі доброї години ходу, намет стояв на вузькому зарінку біля самої води, а я добре знав, як скаженіє під час хмаролому гірська річка, як стрімко котить вона двометровий вал і змитає все на своєму шляху; я міг перебратися з дітьми на берег каньйону, але й там ми не врятувались би від холодної зливи та граду, і мені не залишалося нічого більше, як молитися.

Я з перестрашу вимовляв замість «отченашу» слова заклинання, яке записав колись від мольфара Івана, що мешкав на околиці мого Трача; в ту мить цілковитої безнадії згадалося мені, що моя бартка вся списана магічними знаками – трикутниками з чорними цятками над гострими кутами, солярними колечками, на обох боках топірця були вирізьблені дві корони, з-під яких зирили совині очиська – певне, символізували образи Чорнобога й Білобога, на топірці не було живого місця – весь був насічений чертами і резами чи то рунами, які колись знайшов Іван Вагилевич на печерних стінах у Розгірчі й Бубнищах, і якби ці знаки озвучувались мольфарським заклинанням, я міг би відвернути негоду; а небо наді мною кололося, біда хмара тріщала, мов лід під ногами, – я знав, що Білобог сипне зараз не градовим горохом, а ледяними осколками; блискавки зигзагуватими стрілами летіли вгору з усіх меж небосхилу і, зустрічаю-

чись у зеніті, вибухали синім полум'ям; я в нестямі схопився, змахнув до неба барткою, немов гуцул у танці, і закричав: «Чорні чорнокнижники – чорний Чорнобоже і ти, білий Білобоже, відсилаю вас на темні бори, на дикі ізвори – там, де кури не допівають й голосу християнського не чути, туди вам бутіти, туди вам гриміти, чорні й білі піски переливати-пересипати, а у мій двір вас не пуцу, амінь!»

Закляття було могутнє – напевне, ці ж слова були викарбувані рунічним письмом на моїй бартці й володіли мольфарською магією, бо вмент розчепилися блідо-льодова й чорна тучі над моєю головою, й обаполи хмар поспадали кожна до свого обрію, немов сукня з пліч зласкавленої жінки, яка, зборовши свою сувору неприступність, враз піддалася намові кохання; голе зоряне небо впало на ложе каньйону разом з місяцем, лягло, мною впокорене, і я, незмірно щасливий, припав до нього, збирав у жмені зорі й пересипав їх, мов перли, потім борюкався з місяцем, схопивши його, мов молодого бика, за роги, і, долаючи небесного князя, прислухався, як звідусіль долинають віддаленими звуками грому слова: «Ти можеш, можеш!» Я безмежно радів з визнання грізними силами природи моєї моці; діти мирно спали в наметі, навіть не прочувши крізь сон смертельної небезпеки; моя втіха підсилювалася ще й усвідомленням, що я мав нагоду брати участь у битві чорних і білих сил і вийшов над обома переможцем; щастя моє яріло ще й від того, що мені випало бачити погибель смерті, місце котрої посіла велич спокою світу, якої я досі не мав часу зріти, залучений до вічної боротьби з грозою; мене на мить огорнула туга за красою тривожних картин битви, стертих звабою тиші – й у той мент обізвався в мені внутрішній голос мого другого «я», до сьогодні заангажованого битвами: «Nota bene, nota bene – запам'ятай цю мить супокою!»

То підступала до мене спокуса чистої краси, мистецької Рахманії, й підносила до моїх уст пугар солодкої води забуття, то обізвався голос чистого мистецтва, яке твориться заради нього самого, й закликав він до втечі від суворого життя й суворого його осмислення, – а тоді пролунав вимогливий покрик Великого Метра, який ніколи не дозволяв мені звільнитися від пут суспільного обов'язку: «Ні, друже мій, не та година, сучасна пісня не перина, і ти пам'ятай про красу боротьби – nota bene!»

Та я перестав прислухатися до владного голосу мого Вчителя; дивився на небо, що мліло на дні каньйону, відбите у дзеркалі ріки, і вчувався мені інший заклик: «Давайте нашій поезії хоч клаптик синього неба, щоб не зачерствіли у битвах ваші серця!»; у моїй душі наростав протест проти зневолення: а хіба чиста краса «без тенденційної прикмети, без гучних покликів до бою» – то не життя? Я весь свій творчий вік слухався вас, Великий Метре, і все чекав дозволу порозкошувати в прозорих водах естетики, а ви й донині очищаєте від неї штуку – скільки вона від цього втратила! І я більше не хочу сліпо вам підкорятися, я вирушаю на пошуки красивого й ні до чого не зобов'язуючого слова, я прагну вийти на незаймані буколічні левади прекрасного.

Доброго дня, моя новітня й незнайома Nota Bene!

* * *

Я добре знаю: будь-яка праця, в тому числі й письменницька, виправдовує себе лише тоді, коли вона додає до людського існування бодай дрібку нового смислу... Мене огортає сумнів, чи вдалося мені цього досягти, я виймаю зі стелажа томи написаних мною книг, продумую зміст кожної з них і запитую себе: якою ж новизною я збагатив духовний світ мого читача? Інформацією, фактажем, політичним підтекстом, мистецькими знахідками, ліричністю, темпераментом фрази, лаконічністю мови, витворною стилістикою?

Напевне, й цим. Проте усвідомлюю, що над усіма переліченими категоріями мала б вивисуватися одна, універсальна, яка б їх узагальнила й підвела до одного поняття: краса мислі!

Мисль повинна бути гармонійною, схожою на мудру і вродливу жінку – чи то часто трапляється подібне поєднання? Та коли природа зненацька витворить такий величний симбіоз, хто

ж тоді встоїть перед всемогутнім дивом, хто не потрапить у залежність від нього, хто, пізнавши його, не збагне нової грані життєвого смислу?

Я закінчив свій буйний, тривалий і виснажливий танок, що, немов гуцульський «аркан», загнав мене до сьомого поту, і я, знеможений, віддишуюся й продумую весь рисунок танцю від початку до кінця і найбільше сумніваюся у вдалості його початку. Чи варто було пускатися в крутіж з вимахом бойового топірця, символізуючи цим битву і кровопролиття; чи не розминувся я, танцюючи, з сутністю мистецтва – образом краси землі та її природи, завжди доцільної і мудрої, з якою я від народження злитий і тому мав би стати її речником, а не апологетом суєти земних істот, котрі ту природу безжально тратують, – чи не краще було розпочинати свій «аркан» з ліричних ритмів? Бо хто такий письменник: протоколіст подій, учасник битв чи передовсім естет? Котра з цих сутностей стоїть найближче до мистецтва, яке я обрав своїм фахом і безнастанно наповнював ним своє життя?

Та ба... Не ми вибирали для себе найзручнішу позицію у праці й боротьбі – нас обставини заганяли до того чи іншого шанця. Інстинкт національного самозбереження примушував нас вникати передовсім у політичні проблеми, а те, що належало до сфери прекрасного, доволі часто проростало в наших творах поза авторською волею, немов ті не засіяні господарем волошки й польові маки серед пшеничних ланів. І мені здається, що настала нині найвища пора вивести з маргінесу справжню красу, без якої ми залишилися нецікаві й прісні, немов маца; мусимо нарешті звільнитися від політичної заангажованості й показати світові не лише вартість нашої землі й людей, а насамперед їхню вроду – неповторну, оригінальну, за якою розпізнавали б нас чужинці серед різномастої юрби народів – достоту як фаховий колекціонер безпомилково запримічує в піраміді розмаїтих писанок космацький дивотвір.

Зробити це тепер відносно легко. За окупації чесні письменники, які постановили не йти на компроміс з ворогом, підписували контракт з власним сумлінням, і цей ангажемент примушував їх дотримуватися заполітизованості; нинішні умови договору з самим собою набагато сприятливіші, оскільки відпала спокуса покращувати своє життя ціною колаборантства, а сповідування ідей мистецької самодостатності ніхто сьогодні вже не вважає відступництвом, втечею з поля бою – і є воно нормальним чинником творення високої штуки...

Я так багато написав про неволю України, про боротьбу нашої нації за свободу, я увібгав у підтекст своїх історичних романів люту ненависть до окупантів, а скільки їм послав проклять – та від одного лише мала б настигнути ворога найтяжча кара, а скільки сліз пролив над горем мого народу – і як мало присвятив уваги красі рідної землі! Я хотів би тепер, якщо залишилося в мене ще трохи часу, написати такий твір, щоб навіть ескімос, прочитавши його, мусив би палко полюбити мій край.

І хотів би теж, щоб віднині і назавше поняття батьківщина, Україна не будили більше почуття болю, втрати, жадоби помсти, а явилися людям знаменням неповторної краси, яка є вінцем вільного народу. Я прагну, щоб надалі надія не межувала в нас з відчаєм приреченого, а була позитивним станом нашого духу. Така моя позиція сьогодні, мій Великий Метре.

Занурившись у глибінні власних писань, я вряди-годи втішався своїм умінням, а деколи й розчаровувався примітивністю письма, та це не примушувало мене розпочати, бо ж абсолютної рівноваги у мистецтві ще ніхто досягнути не зумів... Та чи то від перевтоми, а напевне – так, я почав спостерігати, як на маргінесі проступають іноді два слова – знайоме латинське словосполучення «nota bene». Воно мені вказувало як на недолугі місця, так і на зерна нової мислі в моїх текстах; ці слова з'являлися й зникали, а деколи надовго залишалися на полях збляклим чорнильним слідом; хтось-то ними зупиняв мене, застерігав, радив, і я в тривозі задумувався не раз над потрібністю чи непотрібністю того, що зробив. Це словосполучення набирало для мене іншого, ніж усім відомого, значення: його імператив ставав голосом моєї совісті й волі, гамівною сорочкою, і я збагнув нарешті, що то проявляється на маргінесі образ моєї другої сутності, відчуженої від мене на відстань сумління, здібності й любові.

О, то не суха канцелярська фраза вчулася мені в притишеному гуркоті грому під час грози в горах – то обізвався мій вартовий, який ревниво й пильно приглядається до всього того, що залишило моє перо на папері, то охоронець мого талану, то ласкава сестра, гаряча коханка, моторошна ерinia, ім'я якій Nota Bene; ця безтілесна істота має свій вигляд, свою мову, яка обростає, немов пушком вербові котики навесні, інтонаціями приязні, довіри, наказу, любові, докору, і я, єдиновладний володар свого твору, стаю зневоленим, скованим і повністю залежним від моєї другої іпостасі.

Nota bene! Зупинись, задумайся, запам'ятай і з'ясуй, що то за матерія, яку ти обробляєш весь свій вік, що то за зілля, яке ти невтомно жнеш і жнеш, і яким перевеслом воно повинно в'язатися в снопи: вибиваним міддю ремнем політики чи вишиваною крайкою естетики?

* * *

Минулого року – від весняних підсніжників аж до осінніх хризантем, від снігів і до снігів – я у своїй благословенній Наварії, відокремившись від довколишнього світу, немов анахорет, працював запоем над останнім із п'ятнадцяти томного циклу історичним романом «Саксаул у пісках». А повсюдно буяло, кипіло, чарувало й пахло цвітіння природи – в моєму городі, на левадах, над озером, у лісах, у ровах, на межах, серед мочарів і на пісних горбах, що попри Годовицю тягнуться аж до залізничної колії; цей роман, як і попередні теж, я писав серед незмірної краси, та не служила вона мені навіть тлом для моєї праці, а була тільки свідком натуги, з якою я вимальовував образ дерева, що розчиняє камінь і смочче вологу з піску, а тому виростає низьким, крилатим, покрученим, зате важчим від води і вічним; я вирізьблював постать Івана Вагилевича, який виріс знаменитим українським ученим серед національного безводдя... Довкола розкошувала у квітах тучна земля, а мені уявлялася пустеля, пісок і палюче сонце, тому я не міг засівати свій твір хоча б пелюстками із всеможного цвітіння – хіба не в цьому полягає наш національний парадокс: живемо в раю, а співаємо печальні пісні, купаємося в солодких водах, а складаємо легенди про пустелі, серед яких гартують свій дух пророки.

Нині ж, завершивши весь цикл романів, яким віддав майже сорок років життя, я відчув полегшу, волю й існування часу; скинувши з пліч важку ношу, я розпрямився, порозглядався й зацікавився від подиву: на мене хлинула повінь довколишньої краси світу, і я вперше втямив, що весь свій творчий вік, зріючи її, навіть не пробував пересаджувати на ґрунт своїх витворів бодай стебелину ромашки, бо ж не прийнялася б вона на пісках, де я шукав слідів нашої стравованої історії. Зазнав я, таким чином, непоправної втрати, адже ніколи вже не засію свої лани тими квітами, які відцвіли, та й тепер цвітуть вони, прекрасні й ображені, не для мене; тож одне, що можу нині вчинити – пуститися вбрід крізь не належне мені цвітіння, щоб хоч наприкінці свого життя побачити той світ, який я так необачно обминув, увібрати його в свої очі, вдихнути на повні легені його запах і застерегти нащадків, щоб ніколи не розминалися з красою, яку подарував нам Бог.

Вирушаю в мандрівку крізь весну, літо й осінь з цікавістю, любов'ю й покайням.

...На квітнику в моєму городі ще задовго до того, як запанують на ньому білі, рожеві й червоні півонії та розкішні троянди, від пихи й погорди яких поникне все довколишнє квітування, – ранньої провесни, коли ще в розплугах жалюгідно конає зчорнілий сніг, на квітнику, що його плекає моя дружина, відбувається нечуване диво: із землі крізь шар мерзлоти вибризкують рясні сльози переможеної зими – білі, мов снігова пороша, підсніжники; а може, то не зимові сльози, а перший усміх весни?

Від цих ніжних дзвіночків, чистих, як ті дівчатка, що у білих суkenочках ідуть до першого причастя, я не можу відірвати погляду, день у день спостерігаю за ними і шкодую, що так швидко жухнуть вони на сонці, – дитинство природи таке ж швидкоплинне, як і людське, і,

мабуть, треба радіти з того, що діти провесни непомітно дорослішають на моїх очах і перемінюються в панни-гіацинти, які вздовж квіткової стежечки вилаштувались одна біля одної, щоб вийти на перший свій квітковий бал у синіх, лілових, рожевих сукнях з буфיקами, а навпроти них поставали елегантні нарциси, вони пильно приглядаються жовтими очками до панянок, вибираючи собі для полонезу дансерку; ще мить – і закохані пари, побравшись за руки, попливуть у танці, й будуть до них із заздрістю приглядатися приземлисті фіалки і бриндуші, не запрошені на бал.

Кожного ранку, коли починає пригрівати сонце, виходять з квітника панночки-гіацинти з кавалерами-нарцисами і в зеленій залі під грушкою, що вкрилася бараницею білого цвіту, безтурботно виводять свої хороводи під симфонічну музику джмелів і бджіл...

Та ось стається несподіване лихо: на квітникове поле виходять гордовиті тюльпани, вони зверхньо приглядаються до забав гіацинтів і нарцисів, а ті, помітивши їх, враз розбігаються з танцювальної зали, засоромившись свого скромного вбрання, і стають на свої місця у квітнику; принижені погордою непрошених візитерів, вони в'януть, сохнуть, а потім зовсім зникають.

Тоді тюльпани самовпевнено завойовують квітничок, не відаючи того, що дуже швидко настане пора, коли прийдуть сюди поважні матрони-півонії, а слідом за ними напиринжені пані балзаківського віку – троянди, які не захочуть терпіти поруч вифранчених джигунів, й, затьмарені їхньою вродою, зверхністю, самозакохані паничі сумно опустять пелюстки... Тільки конваліям, які заснували свою колонію під бузком, не загрожує нічия конкуренція: зібравшись у затінку тісною громадою, вони бенкетують окремо – набираючи у чашечки запашної амброзії, впиваються нею, аж поки не зчахнуть на похміллі серед густотрав'я.

Та найкраще зустрічати провесінь над озером, що пробивається синявою крізь буковий ліс, ніби там, за густим частоколом сивих стовбурів, впало небо в земну розколину і не стало межі між повітрям і водою: здається, що за лісом закінчується світ і нічого далі за ним немає, крім плеса голубизни, і я ще до початку квіткового балу, та й під час нього, вряди-годи вирушаю з барткою до озера.

Провесінь розпочинається з любові. Безсоромно пучнявлюють на придорожних каштанах тугі прутні-пуп'янки, вони нестримно розбухають і врешті розриваються від солодкої хіті, а молоді маточки, що обліпили острішкуваті тичинки, нетерпляче ждуть запліднення; клени ж цнотливо прикривають свій цвіт зубчиками лілових листочків, які врешті опадають, не витримавши натуги розцвітання; перші польові квіти, забарвлюючись розмаїтими кольорами, наввипередки кличуть до себе бджіл, які вихопилися з вуликів на розвідини; жовті метелики шаленіють у високості, вилетівши в шлюбний політ; на муравлиних купинах крізь зжухле чатиння пробираються наверх робочі муравлі й шукають поживи для матки, котра десь там, у глибинних коморах, готується стати матір'ю; на стовбурах ясенів застигли, вчепившись за кору, божі коровки, вони повернулися голівками одна до одної й, знайомлячись, ворухать вусиками; у лісі вперто й занудно кує зозуль – він наполягає, просить, свариться доти, поки таки не прилетить до нього самичка; на телеграфному стовпі за крайньою сільською хатою в чепірнатовому гнізді накриває лелека свою вірну подругу й лопотить крильми, щоб утриматись на ній у мить незрівнянної радості, а потім довго торохтить дзьобом, не можучи надякуватись коханій за її солодку покору...

Я йду крізь ліс вузькою стежкою, мінаю закохану пару, яка сховалася за кущами молоділого свиду й завмерла в поцілунку – і нікого вони не бачать і не чують нічого, сповнені вщерть бажанням зачати нове життя, і мліють в очікуванні цілковитої самоти; а ген далеко, у прозорому тунелі лісової доріжки віддаляються, тісно притулившись одне до одного, посивілі коханці й поволі зникають у своєму минулому.

Між позеленілими буками ще чорніє химерна графіка акацій, які ніяк не можуть продрухатися від зимової сплячки, та я знаю, що незабаром зовсім несподівано колючі самітниці вберуться у весільні сукні, з білих сережок ткані, й мені буде здаватися, що ті сльози зими, які

вже стекли із зелених голівок відцвілих підсніжників, перенеслися з вітром на гілки акацій і тепер спливають з них додолу... А поки що будить сонні дерева дятел: вчепившись кігтями за кору, строчить по ній дзьобом, наче з кулемета, і я знаю теж, що йому зовсім байдуже до акацій, які ніяк не виберуться із зимової мертвотності, – в такий спосіб він кличе самичку, бо інакшої мови не знає.

Забрідаю в лісову твань, порослу сухими шпичками торішнього очерету, й зупиняюся. Болотище обступили висохлі за зиму модрини: зневажені гордою бучиною за те, що ніяк не можуть визначитися, хто вони – листвяні чи хвойні (а хіба між людьми такого не буває?), модрини скупчилися біля болота й несміливо випускають китички м'яких блідо-зелених чатинок, щоб хоч трохи сподобатись матері-природі, бо на мокляку не мають кого чарувати: тут панує жаб'ячий світ, який ніколи в небо не заглядає, – в багні напровесні раює земноводна твар.

Звідусіль долинає скрадливе кумкання чорних кумкаців, які до ночі мають настроїти свої музичні інструменти, а тим часом жаби-ропухи голосно перемовляються: торохтливим крекотом зазивають самички самців, а ті вдоволено бурчать, булькають і повзуть до гурту, збиваються в клубки й безсоромно займаються груповим сексом, – то вже потім, уночі, коли задиригують кумкаці, світ сповниться радісно злагодженою музикою жаб'ячого концерту, а зараз чути лише млосьне любострасне розпачання.

І все довкола – від граційного польоту метеликових пар до болотного огиддя – все потопав в любові, яка є власне життям природи, її способом існування: природа сама втішається, споглядаючи, як розмножуються витворені нею істоти в похитливій радості.

Виходжу на лісову леваду. Озеро віддаляється від мене на далекі гони, і вже не здається воно мені неподільною водно-небесною синявою; водоймище береже полохлива й елегантна, мов римська патриціанка, чапля, вона не хоче зі мною знайомитися і тихо відлітає, щоб потім, коли піду звідси геть, знову прилетіти на те саме місце й зупиняти рибок, що шугають біля її ніг; над водою стрімко пролітають, немов дві ракети, білі лебеді; з-під моїх ніг вифуркують гарматними стрільнями куріпки-дуриптихи, вони віддаляються, перелітаючи низько над землею, на кілька кроків, а потім ще трохи далі – дурять, мовляв, їхнє гніздо не тут, де я стою; я йду за ними, бо мені й справді цікаво побачити гніздечко, а його ніде немає – дуриптах бавиться зі мною й заводить у колонію бузькового вогню, обступлену парасольками болиголову, і я – можливо, не цього разу, а трохи пізніше – зайду у раннє літо, засвічене багряним цвітом.

* * *

«Тонконогі, високі, головки – зірочками, червоні й незапашні, ростуть на мочаруватих левадах квітки. Це бузьків огонь. Густо одна біля одної, мов коноплі, – і до самого краю мерехтять розбризканим багрянцем, тремтять від вологого подиху левади, ніби розпечене повітря, ніби міраж. Не можу ніколи байдуже пройти мимо: з теплим тремтінням у грудях, мов на побачення з коханою, іду, зриваю, а далекий спомин тугою і ласкою пестить серце...»

Так починається моя перша новела «Бузьків огонь», яка багато літ втішалася неабияким успіхом серед читачів, оскільки була насправді лірична й вигідно відрізнялася від так званої виробничої літературної продукції того часу, коли майже кожен твір був заражений фальшивою апологією колгоспного життя, заводських соцзмагань й нестраними комуністичними ідеями...

А як несподівано вона народилася!

Ще в студентські роки, коли марно було навіть мріяти про видання книжки, під час літніх вакацій я приїхав зі Львова до Коломиї, а звідти добирався до свого Трача пішки, й за Прутом довелося перебрести простору леваду, залиту по береги багряним цвітом бузькового вогню. Й тоді навіялася така далека, аж недосяжна, а тому тужно-солодка, з присмаком дитячої встидливості згадка про Анничку, внучку баби Каролі, курна хата якої стояла посеред села на

найвищому белебні – під самим небом, і по тому, як піднімався дим з Кароліної стріхи, люди вгадували на найближчі дні погоду.

Кароля була сварлива і водно воркотіла на внучку, яка кожного ранку виганяла коровину на мочаруваті левади за село; Анничка котилася з гори білим клубочком, поганяючи Мінку, баба вслід їй без кінця торохтіла, щоб не пускала корову в шкоду, і те сварливе напучування звучало з такою любов'ю, що й не знати, чи можлива в будь-чій мові ласкавіша тональність; в Аннички мама померла, а батько за політику сидів у Березі Картузькій, тож стара всю свою любов, яку в серці мала, переливала на внучку й кожного разу тужно вдивлялася, як мала пас-тушка зникає з коровиною за цариною, і не бачила, що в той самий час з учительського двору вибігав чорнявий хлопчик і щодуху мчав на Пиконівські левади, бо так кохав він Анничку – маленьку, синьооку, з волоссям, мов витіпаний льон, із щічками, мов достиглі паперівки, – як ніхто на світі не вмів кохати; а дівчинка не відала нічого, а може, ще й не могла про таке знати, тільки й того, що звикла бачити, як неподалік від неї тиняється, мов неприкаяний, учи-телів синок; а йому ж горло заціплювало від хвилювання, він ніколи не обзивався й словом і не дивився на неї, щоб не осліпнути від її вроди; хлопчина зривав бузьків огонь, набирав його цілий оберемок, і коли Анничка гнала корову з паші, він теж зникав у лісі й добирався стежкою додому.

Так повторювалося майже кожного дня, і обом від того було добре й солодко: дівчинка здалеку поглядала на хлопчину і все чекала, що він підійде, бо чого блукає левадою, мов мара? ... І врешті одного разу, відчувши її поклик, хлопчик таки підбіг до неї й був ніби шалений: не відаючи, що з ним сподіялося – чи то охопила лють за те, що дівча таке гарне, а може, ним заволоділо перше чоловіче бажання – він прискочив до Аннички і в нестямі шарпнув уверх її спідничку, а коли на нього блиснуло біле тіло, що збіглося до борозенки, яка, мов слід від розтину осокою, губилася в цнотливій невідомості, хлопчик ураз згорів від сорому й кинувся щодуху втікати, а в серці в нього разом зі страхом дзвеніло почуття незмірної втіхи від дознання найпотаємнішого.

Я стрімголов утікав з левади, а мене наздоганяв розпачливий плач ображеної дівчинки, яка, цвюхаючи корову прутиком, гнала її чимдуж до села.

Розплата за гріх настигла мене другого дня. Я крадькома вийшов на толоку й, сховавшись за старими липами, боязко позирав на Кароліну гірку, вичікуючи, поки Анничка вижене корову на пашу, щоб сказати їй якесь вибачливе слово, та уздрів, як замість неї біжить з горба, забачивши мене, баба Кароля з ліщиновим прутом у руці. Я й не втікав, бо почувався до вини, а ще знав, що якщо втечу, баба поскаржиться моєму батькові, й такого сорому я не пережив би; тож покірно чекав, а стара, розпатлана й страшна, мов відьма, періщила мене по задку й по спині, аж поки не впріла, тоді пошпурила геть бука і, сміючись, – може, то з утіхи за початок внуччиного дівування, – подалася на свій белебень.

...Дуриптах виводить мене на залиту бузьковим огнем леваду, і я, бездумно зриваючи квіти, згадую своє раннє почуття, яке потім перелилося в літературний твір: коли йшов пішки з Коломиї до Трача, склав у пам'яті новелу, і якби не вона, яким би я став сухарем у прозі, та й то замало прихопив з собою на творчу дорогу того ліричного тепла... Напевне, через те, що після війни дочка славного упівця Чорноти – Анничка разом зі своєю бабусею навіки пропала в холодних незвістях Сибіру, я здебільшого гвалтував своє слово трагічною нutoю, а воно ж повинно було ліпитися на красу, мов гутне скло; я ж зливав слова, немов гарячий віск на воду, й вони леденіли, перетворюючись у холодне зображення мислі... А хіба зараз, коли мережу ці рядки, – чи ж покидає мене хоча б на мить обов'язок політичного ангажементу, від якого я так прагну звільнитися? Дарма!..

Згодом я таки попросив у Аннички вибачення. Записався до гімназії і перед тим, як покинути село, вийшов на леваду, нарвав букет бузькового вогню й сміливо підійшов до дівчини, а вона сказала, заливаючи мене синявою очей: «Дай лиш одну, я закосичуся». Й запи-

тувала поглядом з-під довгих вій: «А мо, не хочеш?» Я віддав їй весь букет, і вона спитала: «Йдеш геть з села?» Я бачив докір у її очах і думав: за що? І аж далеко потім збагнув: таж не за те, що покидаю Трач, а що поквапився зарання її пізнати. «Чом же ти так поспішав, чому не почекав, поки виросту, чей би тоді нічого не пожаліла для тебе», – може, ці слова вимовляла вона мовчки, а вголос сказала: «Не забудеш?»

Затям... Запам'ятай!

То була моя перша Nota Bene, а в скільки іпостасей перемінювалася вона потім!

Свій сімдесятилітній ювілей я справляв у рідному селі. До Народного дому зійшлося людей чимало, а всі незнайомі, молоді – й ніхто з них не знав, як карала мене баба Кароля за мій перший парубоцький гріх. Може, й тому так багато зібралося люду, що я був для них поважним добродієм, чужаком, а не сільським збитошним хлопчиськом: важко бо стати в своєму селі пророком. Хіба що після смерті – мертві сраму не імуть.

Я знав, що в Народному домі Аннички немає, а все одно шукав її очима – ану ж повернулася! Перебігаючи поглядом по людях, побачив у першому ряду молодого батька, який тримав на руках синьооке янголятко з довгим, мов витіпаний льон, волоссям. Я підійшов і спитав, як звати дівчинку. «Анничка», – відказав батько.

І мені добре стало від того, що Каролина внучка розпочала своє друге життя в Трачі, й ця думка сполоснула з серця задушений біль...

* * *

Коли літо висушить Годовицьке узгір'я, яке я назвав полониною, а спасене худобою низькотрав'я стане колючим, ніби над горбами провіялося полум'я, я вириваюся з наварійської німоти й прошкую хребтом до штреки, де вічно панує світовий рух. За полониною тихо розстелилася низовина, засіяна хлібами, я йду вузькою польовою стежкою, розгортаючи грудьми нахилене житнє колосся, з-поміж стебел визирають здивовані сині очі волошок, зі страху переді мною облітає дикий мак, а в далині гуркотять поїзди.

Зупиняюся на приколіїному насипі, густо вкритому рум'янком і ромашками, лягаю долілиць, і як тільки наїжджає поїзд, рахую вагони, придумуючи собі забобон: якщо їхнє число щонайменше в трьох поїздах буде парне, то прийде мені добра звістка, або цікавий лист, а може, навіть грошовий переказ, та найбільше зогріває мене надія, що моя скупа Муза подарує найкращий, якого досі ще не створив, образ, і від цього додасться мені дрібка слави; ця надія владно вселяється в мою душу, я стаю добрий, ласкавий і, мабуть, тому привітно помахаю рукою пасажирам, які визирають з тамбурів та вікон вагонів; поїзди ідуть один за одним, і я непомітно для себе знову опиняюся в центрі людського муравлища, від якого втік на певний час, проте вільним від нього не став ні на мить, і мені добре від цього: я не люблю почувати себе самотнім, не мислю себе поза суспільством, в якому займаю визначене місце, й відчуття неповторності своєї особистості виповнює мою свідомість: я ще і ще раз переконуюся, що ані світ без мене, ані я без нього існувати не можемо – настільки ми потрібні один одному.

Зрідка колією гуркотять товарні состави – їх я не люблю, нагадують вони мені колишню мою невірну мандрівку в чужий світ на службу в армію: я слізно прощався з рідною землею, спершись на поперечку в дверях товарняка, а на пероні львівського вокзалу стояла моя дівчина й помахувала рукою, і мені довгих чотири роки здавалося, що вона на тому самому місці вірно мене чекає, я навіть у думці допустити не міг, що колись повернуся і застану її замужем; товарні вагони нагадують мені ще й моторошні, з коминками на дахах, теплушки, якими вивозили людей в Сибір, – у такій теплушці, напевне, сиділа і плакала за рідною землею, та й за мною, моя перша любов – Каролина Анничка, проте й ці скорботні спогади не можуть мене відштовхнути від світу, він весь мій і в радості, і в горі, і я не міг би жити без нього, як не може жити бджола, що загубилася від свого вулика.

Гуркіт поїздів ураз віддаляється в безвісті, проте він десь там далеко існує, як свідчення мого нерозривного зв'язку з довколишністю; в такі хвилини приходить до мене в гості неіснуюче на землі життя, однак від існуючого похідне – мій художній світ, і в мені народжується відчуття, що той майбутній витвір моєї уяви існує так само реально, як ці ромашки, рум'янок і чебрець; він зримий і невловимий, він живий і ефемерний – ніхто його не бачить, окрім мене; цей мій видуманий світ має свою міру прекрасного – я хочу ту красу, дану мені Богом у відчуття, перенести на папір і знаю, що це стане можливим тільки тоді, коли вимірюю його словом... А як його тяжко знайти – таке, яке відповідало б точно визначеній шкалі краси: слів тисячі, а ідеальну вартість образу може виміряти тільки одне...

Лежу долілиць і нічого не бачу й не чую, крім своєї заманливої візії, в якій проступають незнайомі обличчя, вони пересуваються перед очима, немов примари, та згодом окреслюються чіткими портретними рисами, і я впізнаю їх, ніби вони давно мені знайомі й цікаві, привабливі, а теж огидні; я починаю вести з ними діалог, спонукаю їх погоджуватися з моєю думкою й обурююся, що вони – видумані мною і начебто для послушенства створені – не погоджуються зі своїм творцем, немов ті неслухняні діти, які вперто утверджують перед батьками власну екзистенцію. Я розгублююся й водночас захоплююся цим новим життям, мене щораз дужче діймає охота докладно пізнати створюваний мною і від мене не залежний світ, – напевне, так само шостого дня творіння дивувався Господь, споглядаючи, як виліплені за Божою подобою істоти без його дозволу зривають райські яблучка, шаленіють від не задуманого ним грішного бажання, народжують, немов боги, собі подібних, заздять одне одному, убивають – й нічого тоді не залишалося Творцеві, як покинути піклуватися богоподібними істотами і лише вгамовувати їхні земні пристрасті винагородами та покарами.

Господня енергія протягом мільярдів років, і нині теж, не мала стриму у своїй самореалізації, й людину, наділену Божим розумом, діймає іноді подив: чи потрібне аж таке розмаїття життя на землі? Ось переді мною, на самому краю приколіїного насипу, вивищується чорна купина муравлиська – досконалий соціум, етнос, закинутий на землю невідомо для чого з космічних незвістей: він начебто нікому не зобов'язаний своїм існуванням, нікому не підпорядкований, а все-таки хтось для чогось його видумав, витворив для нього ідеальні правила поведінки, та муравлі цього не знають і знати їм не потрібно (а чи не так поведуться й видумані автором персонажі?), – вони лише мусять дбати, щоб вижити, якщо вже їм дано життя, їхнім обов'язком стала боротьба за існування, а не вдячність Творцеві, вони навіть не відають того, що створені, просто – живуть... Як же схоже на них людське суспільство, яке метушиться на землі з точно заданою кожній особі функцією й різниться від мурашника тільки тим, що – подібно Богові – має здатність створювати свої власні реальний і уявний світи...

Я дивлюся на муравлину купину з таким самим подивом, як споглядав би літаючу тарілку, послану на землю з інших галактик, однак знаходжу явну спільність між мною і цими маленькими істотами, які не мають мозку, та, видно, наділені іншими – досконалими й невідомими для нас чуттями, бо ж поведуться достоту так, як люди – реальні й видумані: кожне має своє заняття, кожне виконує свій обов'язок і кожне втрачає свою повноцінність, якщо загубиться від муравлиної сім'ї, а хіба я не споневолений суспільством подібно, як вони своїм, а хіба я міг би існувати без рідного етносу? І переконуюся, що і муравлі, і я, і мої уявні персонажі перебувають в нерозривному між собою зв'язку, бо хоч і живемо незалежно одне від одного, але на одній планеті і під одним небом.

Присуваюся ближче до муравлиська, хочу розпізнати цей незбагнений для мене соціум, проте так само мені потрібний, як квіти, ліси, озера, птаство і вся природа, яка є завжди правдивою. Пильно придивляюся до муравлиного життя, і мене враз проймає відчуття, що якась мисляча сутність у цей самий час приглядається з космічних висот до мене, вивчаючи незнайому, теж мислячу дивовижу разом з її візіями, і водночас мені здається, що то з мене видобу-

вається моє alter ego, моя невідступна Nota Bene, яка спонукує мене споглядати себе самого, до кінця не пізнаного.

Як це дивно і цікаво! Хтось створив природу разом з цим муравлиськом, я теж створюю те, що досі на світі ще не існувало, і все це відбувається на землі і все є земним – кровно між собою спорідненим.

Але ж бо моя планета теж не єдина у всесвіті – і якщо хтось споглядає за мною з космосу так само, як я в цю мить за муравлями, то значить, що я є не тільки земним явищем – і зі всіма своїми мислями та візіями потрібен Богові.

Отже, ми з вами, муравлі, як посланці Господа на нашій планеті, ємо відповідальні за гармонію життя на ній; відмінність між нами лише та, що ви те життя засвідчуєте – і тільки, а я, наділений любов'ю до світу, мушу відповідати ще й за зло, яке однаково може знищити і вас, і мене.

Але то ще не відомо: може, в муравлів є теж почуття любові до землі, на якій вони живуть, ми ж про них так само мало знаємо, як ті позаземні істоти, які в цю мить обсервують наше життя – про нас.

* * *

Сонце вже сідає мало не на тому самому місці, де вранці встає, відстань між сходом і заходом звузилась до невеликого проміжку, й моє дороге світило, без якого не можуть обійтися ні я, ні світ, відтіснило з горизонтального кола люту Гіперборею, від котрої безнастанно йде холод і зло, і я на один мент сповнююся вірою, що більше ніколи не впаде сніг на мою землю, а лихо – на голови людям. Та ось зупинилося моє сонце на крайньому рубежі і далі не йде; з печалю в серці починаю спостерігати, як воно поволі відкочується туди, звідки прийшло, – сонце втомилося, забагато тепла мені віддавши, воно хоче спочити, і я знаю, що доведеться знову перетерплювати довгу й сувору зиму, тож утішаю себе надією, що протягом багатьох кучих днів мене рятуватимуть від зневіри колядки, які прославляють не стужу, не завірюху, а чорнокрилу ластівку та сивую зозуленьку – жодної колядки про зиму не складено, й перемагають вони холодну несправу словесним образом весни.

Проте до зими ще далеко, а літо в розпалі – «жде спрагла земля плодотворної зливи», і я з нетерпінням чекаю живлющої грози, яка десь там, на західному пружі, іноді засиніє і розпливеться; розпечена баня неба жорстоко висушує землю, і вона мліє, лінивиться у своїй перестиглій красі: я думаю тепер про те, що без протиставлення тепла і холоду, погідності й забуреності, любові й ненависті пропала б привабливість світу; мені пригадується ліниве існування розімлілих серед вічного літа мешканців екватора і суворий первісний побут пожильців Півночі, які не знають літнього тепла, і стверджую про себе, що благословеннішої за мій край місцини на землі немає, я по-синівськи люблю його, а в припливах любові вчувається мені добрий тихий голос мого Вчителя.

Хто тобі сказав, синку, що я забороняю захоплюватись красою, хіба ти не знаєш моєї туги за зів'ялим листям і моєї радості від того, що на цвіт дрібний в зими сили нема? Але ж нерозлучно межують між собою білий і чорний кольори – на всьому світі і в душі кожної людини, а тому наш слух мусить бути однаково настроєний як на елегії, так і на бойові гімни.

Це правда, Вчителю: хто не задумувався над цією двоєдиною сутністю життя? Вольтер і Франко, Гете і Леся Українка... Вічна антитеза, вічна єдиність, вічна точка спрмирення і вічна боротьба, яка породжує діяльність. Це людська сутність. Тварина бореться лише з оточенням, а не сама з собою, вона не може стати ні лотофагом, ні збойником, бо не осмислює своїх життєвих можливостей.

Але не забувай, що людина не позбавлена й осмисленої жорстокості, як теж – осмисленої байдужості. Тільки думаюча істота може стати патологічним убивцею або патологічним лінив-

цем. Вона не запрограмована, як твар, мисль стає для неї то приятелем, то ворогом; маючи Божий розум, але позбавлена почуття Божої справедливості, людина породжує ту мисль – коли праведну, а коли злочинну. То щоб не схибити, мусимо озброюватися в любов, яка без ненависті не існує.

Мій Учитель суворий: розмовляючи з ним, я відчуваю, що надто вже розніжився на лоні спокійної природи – повинен статися струс. Якби навіть нагрянула така гроза, як тоді – в Карпатах, я б її тепер не відвертав: хай би щезла назавше з моєї душі підступна зваба Рахманії.

На заході нарешті почали схрещуватися бартками Чорнобог з Білобогом, від крицевих зударів вистрелили в небо блискавки, а по наварійському небу стрімко просувалася чорна градова хмара.

На моє обійстя забігли сховатися від грози, яка вже сипнула першим льодовим горохом, дві жінки, одна з яких була моєю давньою приятелькою й мала дачний будинок на другому боці масиву, другу ж побачив уперше. Я зрадив гостям, запросив їх до своєї вілли, розцілував приятельку, з якою мене в'язали довголітня дружба й безкінечні літературні розмови й суперечки; перестрашена смерчем, що вже нахлинув на городи, ламав крихітні черешні й нагинав додолу яблуні та волоські горіхи, вона заволатала, щоб я узяв до рук свою бартку й відвернув біду – ти вже це робив не раз, ти можеш, умієш! – та я навіть не поворухнувся, й вона не могла зрозуміти, чому я не виконую її прохання.

А я стояв, ніби заворожений: до мене допитливо й з цікавістю приглядалася незнайома жінка, налита молодістю вродою, немов свіжим молоком, вона мала відкрите біле обличчя й великі зелені, мов крутежі, очі; її повні губи були злегка розтулені, і я, забувши про бурю й не чуючи благань приятельки, думав тільки про одне: впитися б у ті губи – і ніщо більше мене не обходило, як колись Овідія, який признавався, що

Не одна врода мене до любові схиляє,
Сотні причин є на те, що ненастанно люблю...¹

Причину мого раптового одуріння я вмить збагнув: знав-бо колись цю жінку в дитинстві, бачив її теж у старшому, ніж зараз, віці, можливо, ми й зустрічалися між її весною і літом, а я забув, – та це була вона, моя єдина *Nota Bene* в ідеальному своєму вияві, й забулася вмить зелепужна пастушка, й образ моєї приятельки збляк: переді мною стояла моя душа, відкрита у всій її земній вартості.

Молода жінка не зводила з мене очей, манила, закликала, залишаючись при цьому незворушною; гроза вже з повною силою вдерлася на моє подвір'я й кидала яйцеподібними льодинами, сваволила громами й блискавками – була спустошлива і водночас несла з собою красу надмогутньої сили природи, тривоги, страху, непевності – красу, яка лякає і вабить: її хочеться пізнати і страх проймає душу перед пізнанням, а ще іншу передчував я небезпеку: ось закінчиться буря, настане спустошений спокій, і грізне видиво ніколи більше не повториться; я дивився на проявлену в молодому образі мою *Nota Bene* і не слухав спонук моєї приятельки...

Та спонук уже й не було: обидві жінки стали неймовірно схожі, як мати й дочка, обидві з зеленими, немов крутежі, очима, і я мав можливість уздріти ще раз свою приятельку молодістю; жінки зачаровано спостерігали поєдинок Чорнобога з Білобогом: вони, напевне, не дозволили б мені тепер ставати на прю з природою – чей таємниця краси не в перемозі над нею, а в подиві людини при її з'яві.

Незнайома молода жінка вряди-годи поглядала з докором на мене: ви ж могли відвернути лихо! – й водночас вдячність зоріла в її очах за те, що дозволив їй побачити жорстоку красу природи, – та й чи мав я право розділяти її на спокійну і несамовиту, чей у поєднанні проти-

¹ Переклад Андрія Содомори.

лежностей полягає сенс життя. А якби не гроза – чи побачив би я найдосконаліший образ моєї Nota Bene?

Більше ніколи не зустрічав я тієї жінки, та вона вічно в моїй пам'яті – видозмінена з ображеної дівчинки в достиглу красуню, яку я побачив серед літа її життя. Хто ж вона нині – в моїй осені? Я впізнаю її у спогадах про маленьку дівчинку з букетом бузькового вогню в руці і в осінній печалі в очах моєї приятельки.

* * *

Що ж все-таки трапилось зі мною, що я так розніжився на лоні природи? А певне, причина цього – нестерпний голод за адекватним ідеальній красі словом, адже вміння бачити природи рідної природи – то важливий елемент культури, а тільки на її підставі визначатимуть наш цивілізаційний ценз сусідні народи.

Українська держава зможе по-справжньому утвердитися в світі передовсім духовністю – не схожою на інші, а тому й цікавою, адже матеріальним достатком Європу нині не здивуєш. Культура – то єдина неординарна, виняткова сила нашого народу, яка зараз перебуває в стані стиснутої пружини напередодні вивільнення. У здеморалізованому світі, в якому за вбивство однієї людини карають розстрілом або довічним ув'язненням, а за знищення цілого народу винагороджують званням президента, коли виведені з єгипетської неволі народи почали молитися до золотого теляти, а вартість найвищої моральної категорії – любові до батьківщини – вимірюється чистоганом, коли втомлені нестатками люди проклинають свою власну свободу і Божої кари не бояться, – крізь таку непроглядь пробивається величний образ гармонійної природи, як зразок для культури, з котрою ми здатні стати на прю як з власним дегенератством, так і з чужинецькою зажерливістю.

Тому я прагну намалювати Україну, мов наречену у вінку, бо ж таки нема на світі красивішої землі, ніж наша, й тамую при тому в серці лютий біль від усвідомлення, що моя нація вийшла з неволі хворою, з гнійними фурункулами на тілі, й невідомо, скільки треба часу, щоб її вилікувати, а якими ліками задопомогти? І неомильно стверджую: немає кращого засобу для оздоровлення нації, як її уподібнення красі природи, що витворилась на нашій землі для вічного життя у славі... Проте часом страх діймає душу, що ті сили, які змогли б відпустити пружину, зникають з національного овиду або нидіють дома в непроглядному песимізмі, й благословенні миті, в які міг би статися вибух культури, нечутно проминають, і може трапитися й таке, що пружина в стиснутому стані проїється згодом іржею.

Чи вже проїлася?... Цілих десять літ, відколи маємо незалежність, турбує мене ось такий парадокс. За умов окупаційного цензурного терору все ж з'явилися у світі «Маруся Чурай» Ліни Костенко, «Люди зі страху» Р. Андріяшика, «Самотній вовк» В. Дрозда, «Мертва зона» Є. Гуцала, «Собор» О. Гончара, «Первоміст» П. Загребельного – все це літературні шедеври і всіх їх тут не перелічу. А на свободі – ну майже нічого рівноцінного з-під пера молодих не вийшло. Безкінечно триває так звана постмодерністська манія – калькування чужих зразків, обтяжування стилю незрозумілою лексикою і карколомними конструкціями й бачення виключно негативу.

Я адресую це моє писання талановитим молодим і вже не дуже молодим співцям, які надто глибоко застрягли в негативі й видобутися звідти не можуть, – вони так ретельно видавлюють з тіла хворої нації гнійні болячки, що, врешті, крім розкладеної матерії, нічого вже не спроможні бачити, тож хочу нагадати їм, що в набагато гірші часи, бо ж у неволі, наші майстри слова створювали неповторні за красою садки вишневі, і небо невмите та заспані хвилі, й безмежне поле в сніжному завою, і чари поліських пуш, і музику арідника в карпатських ізворах, – дайте, дайте ж українській поезії хоч клаптик синього неба, послухайтеся, нарешті, Миколи Вороного – чей на нашій землі не лише алкоголіки в запльованих гуртожитках та шизофреніки

в психіатричних лікарнях, існують не тільки тваринна похіть, злучки без любові, таргани, блювотиння, а й чиста сльоза зими!

* * *

З якою б наполегливістю не приквалював я кожен крок сонця в бік півночі, коли воно заходить, і як би не скнашив, відраховуючи ті самі кроки небесного світила після того, як воно, зупинившись на час, починає відкочуватися назад, – все одно настає осінь, а за нею зима, і я вже нині печалуюся, що вечори починатимуться зразу після обіду, а ранки, ніби з похмілля, ніяк прокинутися не зможуть... Та, незважаючи на те, я ніяк не надякуюся природі, що вона так пишно прощається з нами барвистими хвилями осені.

Щоранку виходжу на озеро, обрамлене осіннім лісом, щоб якнайбільше захопити для себе того кольористого дива, ідеально синього неба, лісових пожеж і тихого смутку осінніх вод.

Ходжу зі своєю нерозлучною барткою, яка із медіума стала враз звичайною палицею, бо ж більше не загрожують світові градобіи та буреломи; різьба на голівці бартки потьмяніла, ніби стерлася або проникла в середину металу, щоб у його лоні знову набратися магічної сили для наступного літа; ті таємничі письмена за весь зимовий період проступлять на поверхню тільки один раз, коли я буду запрошувати Білобога й Чорнобога на Святу вечерю, а вони, звісно, не прийдуть, і я суворо попереджу їх, щоб не навідувалися, непрошені, і влітку, бо відішлю їх на темні бори, на дикі ізвори, – там, де кури недопівують й голосу християнського не чути!

Осінь у Наварії починається на Спаса, коли мої бузьки відлітають у теплі краї. Уже зміцніли крила в лелеченят, вже суворий батько, зайнявши спостережний пункт на чолі водонапірної башти, провів зі своїми дітьми триденний курс польотів, вже молоді птахи подалися до лелечої зграї, що збирається на раду на мочаристих левадах за Ставчанкою, а мій старий бузюк чомусь ще стовбичить у гнізді біля крайньої сільської хати – може, він – вожай і полетить над Ставчанку, коли зграя буде в повному зборі, а може – просто тужить за дітьми й за подругою, яка полетіла разом з ними... Але чого б йому тужити, думається мені, коли діти здоровими виросли й самостійними стали, – певне, старий думає про тяжкі випробування, які стеляться перед лелечою зграєю: а чи витримають недосвідчені дітлахи далекий переліт, чи не зітруться в них крила над Мармуровим морем?

Бузюк думає і наслухає, як глухо падають на землю брунатні каштани, відраховуючи останні хвилини літа, він перехиляє голову і приглядається до мене, а я його запитую, як він з тих безмежних широт уміє допасти до свого гнізда, яка сила, яке чуття веде його додому з безкраїх розстаней, а він мудро і статечно відповідає: любов!

А на другий день після цієї розмови я бачу лише спорожніле гніздо – вже осінь, і чутно, як ласкава тиша скроплюється жовтими цяточками на листя, цяточки розпливаються, сплячуть зелень, а дзеркало озера вигладжується, щоб відбити в собі всю красу осінньої містерії.

Від тих осінніх лісових кольорів я чманію; прохолодний вітер прокрадається між листя й безжально струшує їх з гілок, прокладаючи дорогу зимовому походу; листя летить, кружляє в повітрі – природа справляє свій барвистий карнавал.

А коли вітер стихає, залишивши на деревах ошатний одяг, з найміцніших листочків тканий, над озером починає звучати кольорова соната, музика барв добувається з піднебесся і з озерної глибини, і я вже не знаю, де справжній світ – піді мною чи наді мною, а втім, він єдиний, як злагоджений оркестр.

Вдивляюся у відбите у воді небо, і мені здається, що зовсім неважко добратися до небесних чертогів – треба тільки пірнути вниз до неба, по якому плавають білі хмаринки – і на них, мов на лодіях, попливти в те космічне бездоння, де нічого немає, крім всесильного згустку Божої енергії; я зовсім осамотнююся від думки, що моя власна енергія з космічною не співмірна, що я незначна особина, що мене, врешті-решт, нема... Проте залишається жити дужча

від тілесної оболонки моя свідомість, і я щасливий від того, що в цю мить вона спроможна розмовляти з Богом.

...А вже на мій квітник вийшли хризантеми, і межі засиніли мевом осінок – останні квіти готуються справляти по літу скромну тризну.

Тож востаннє виходжу в надозерний ліс. Листя зовсім опало, а голі дерева такі виразні й відчутні, ніби зійшли з графічних полотен Гніздовського; небо стало таке прозоре, що ось-ось побачу крізь нього Господній престол...

І мені хочеться цей успокоений стан природи і мій власний стан якнайточніше визначити словом, я викликаю з підсвідомості потрібний образ, думку, формулу, і в цей мент чую слова, що їх вимовляє моя вірна Nota Bene, яка ні разу не відступала від мене ні на крок:

Душа відкрита, як осінній сад...

Не покидай мене ніколи, світла душе моя.

Наварія, 2000 р.

Оферми з тридцять шостого регіменту

I

Ви питаєте мене, що то за штудерне слово «оферма», яким кожен з вас обзиває нехарапутів, не розуміючи, що мовить? То я вам поясню...

А ти, Муцо, сиди собі і слухай, хоч нічого з моєї розповіді не втямиш, бо вже давно втратив пам'ять і розум, і я собі думаю, най мені Бог простить, що, може, краще було б, якби ти в тому сорок третьому загинув разом зі своїми родаками в коломийському гетто й не купував життя такою страшною ціною. І що тобі з нього, коли ти з того часу, як я заховав тебе у пивниці на своїй плебанії з трьома такими, як ти, нещасними втікачами з гетто, й донині не усвідомлюєш, що живеш...

А може, щось і відчуваєш, тільки я того не знаю, – певне, й нині маєш якесь розуміння довколишності, бо чому ось у цю хвилину, коли ми сидимо в моїй пасіці, ти з такою ніжною увагою придивляєшся до бджіл, які сідають тобі на зап'ястя, не боїшся їх, хухаєш на них, зігріваєш, хоч їм твого тепла в цей гарячий літній день і не потрібно; ти ворушиш губами – може, прощення в них просиш за давню провину, коли твоїми вчинками замість милосердя керував гешефт...

З усіх сільських євреїв, які жили в Сакатурі, – хто тримав трафіку з тютюном і сірниками, хто, як ті гої, обробляв поле, а ще інший торгував телятами або скуповував оптом у маєтних газдів садовину й возив її до Коломиї на фабрику мармоляди, – ти у своїй молодості торгував стільниками із власної пасіки, й до тебе приходили медовари з далеких гірських сіл купувати жидівський мед, що славився цілющистю – вигоював гостець, ревматизм, виганяв з утроб солітерів і навіть продовжував життя хворим на рак.

Бо мав ти, Муцо, свій власний секрет медового промислу, про який у Сакатурі знав тільки я, чей наше знайомство розпочалося ще за Першої світової війни, коли ми разом служили у сформованому в Коломиї Тридцять шостому регіменті, що був зарахований до корпусу генерала Гофмана й до вимаршу на італійський фронт проходив вишкіл під Віднем недалеко Бадена. Жили ми в бараках біженців з Галичини, окупованої москалями на початку війни, – ті бараки спорожніли, коли царське військо відступило за Збруч після перемоги армій кайзера Вільгельма II під Горлицею... Отож по війні ти вернувся у свою Сакатуру, де я зайняв після висвячення парафію, і ти розкрив переді мною свій грішний секрет... Бог зловчинників не прощає й тебе покарав. Хоч, мовивши правду, надто вже жорстокий ваш Єгова...

Отже ви, дорогі брати й сестри, які ось злетілися при неділі на мою пасіку, хочете знати... О, ви багато чого хотіли б дізнатися від мене – хоча б про те, наприклад, чому я, колишній всесесний отець із Сакатури, став пасічником у Кропивищах... То я вам про це тепер уже розкажу, бо відколи у зореносному Кремлі упокоївся останній всевладний склеротик і на його місце прийшов молодий правитель, якому я так само, як і старому, ні дрібки не вірю, бо всі вони суть одна банда і злодії, – отже коли при нинішній так званій перебудові й гласності людям трохи повідкривалися роти, я теж осмілів і вже не боюся сказати вголос, що в сорок шостому, як тільки большевики заборонили нашу греко-католицьку церкву, я переоблачився в цивільне, покинув своє приходство в Сакатурі й перебрався у Кропивища. Вчинити мені це було досить легко, оскільки я, як целебс, не був обтяжений сім'єю, тож купив собі це обійстя, розвів пасіку, а коли зав'язалися колгоспи, зголосився до контори на посаду бухгалтера, бо повинен вам сказати, що кожен священик хоч трохи визнається на розмаїтих рахунках.

А Муца, мій сердешний Муца, й донині щонеділі приходить сюди із Сакатури; мені деколи здається, що він нікого з тих людей, які його підготовують, не запам'ятовує і не впізнає

– крім мене одного. Якби ви бачили, яким вдячним полиском засвічуються його очі, коли мене уздрить, і як смішно ворухнеться його гачкуватий ніс – видовжується, ніби хоче виповзти з кудлатих хащів чорної бороди, що закриває все обличчя; його зшерхлі губи складаються тоді в гримасу усмішки, але ж не вміє він ні сміятися, ні говорити... Муца завжди сідає на лавочку під он тим бузком, де й зараз сидить, хухає на бджіл, які лазять по його руках, і мені здається, що він бачить у них своїх родаків, працюючих і дбайливих, яких в одну стражденну мить викинуто було на поталу смерті, подібно як він висипав колись, мов непотріб, використаний упродовж теплої пори бджолиний рій на сніг у лютий мороз...

Ага, ви хотіли знати, звідки взялося слово «оферма»... Таж я вам власне про це й оповідаю, почекайте трохи...

У сорок третьому році Сакатуру обступив загін німецьких карателів з коломийського крайсгауптманшафту: в гестапо дізналися, що в сакатурських лісах перебувають упівці, а ще хтось доніс, що в селі переховуються євреї. Певне, не підозрювали гестапівці, що дає їм притулок місцевий священик, бо ж німаки плебанію не обступали, а почали зганяти селян на дознання перед сільську управу.

По селу прокотився лемент жінок, які вели і несли на руках своїх діток; чоловіки, підштовхувані прикладами карателів, ішли мовчки, мов отара на бойню, лише вряди-годи стиха перепитували один в одного, сподіваючись почути заперечну відповідь, – чи то нас мають постріляти? – однак шелестіли тільки питання, а відповідей не було чути, і гасли в безнадії обличчя газдів.

Німаки гелготіли й викрикували «los, los!», діти плакали, людське коло біля управи звужувалося, карателі оточували юрбу все тіснішим перснем, і коли два вояки зняли з вантажівки кулемет, наставивши його дулом на селян, я відсахнувся від вікна, крізь яке виднілася залюднена сільська толока, – мене враз осінила рятівна, а може, й фатальна думка: за мій зухвалий намір я перший міг поплатитися своїм життям...

Я притьмом почав виймати із шухляди приходські документи, в нервах перегортав, розкидав, розтрушував по підлозі канцелярські папери, шукаючи серед них фотографію, яку приніс із собою з Першої світової війни й геть-чисто забув про неї, – тепер згадав і подумав, що вона могла б врятувати село; я розпачливо перегортав аркуш за аркушем, аж поки не згадав, що всі військові знімки ще за перших совітів сховав за кроквою на стриху.

Вмить виліз драбиною на горище, вийняв із-за крокви перев'язану шнурком пачку фотографій, розкидав їх, шукаючи потрібної, й таки знайшов, всунув за пазуху й щодуху побіг на майдан. Біжучи, наступав на поли реверенди, падав долі, підводився і біг далі, повз, рачкував, викрикуючи до кулеметника: «Halt, halt, nicht shiessen!»,² мене помітив офіцер, що стояв на веранді сільської управи, розставивши ноги, й крикнув до солдатів, що стояли з накокоїже-ними на людей автоматами, наказавши їм привести мене до нього.

Задиханий і обімлілий від страху, я видряпався східцями на веранду й, вимахуючи перед носом офіцера фотографією, залементавав: «Er ist mein Kriegskamerad!».³ Офіцер вихопив з моєї руки фотографію, підніс її до очей і довго вдивлявся у дві парсуни на знімці, потім обернув її й, коли прочитав на зворотному боці дедикацію, вмить виструнчився, щось там скомандував карателям – я добре знав німецьку мову, проте, здурілий від жаху, не втямив ані слова з його команди, і аж тоді, як ті ж два вояки витарабанили кулемет на кузов вантажівки й позалазили під брезент, а офіцер, віддавши мені знімку й викинувши вперед руку, гарикнув «Хайль Гітлер!» і сам вскочив у кабінку, – аж тоді я, зімлілий від пережитого, звалився на долівку веранди...

Отак була врятована Сакатура, і ти, мій бідний Муцо, з трьома твоїми родаками – теж...

² Зупиніться, не стріляйте! (нім.)

³ Це мій військовий товариш! (нім.)

Ви питаєте, що за таку магічну фотографію підніс я до очей німецького офіцера? Які ви нетерпеливі, таж вам щойно йшлося про оте слівце – «оферма»...

II

Я, Остап Підгорецький, син судового райці, закінчив Коломийську гімназію перед самим початком Першої світової війни й готувався вступити на теологію у Львові, оскільки ще в четвертій гімназійній, прислужуючи отцеві Капустянському на тихих відправах під час реколекцій, відчув нездоланний потяг до богослужіння. Однак моїм планам поки що не було суджено здійснитися: у вересні 1914 року Галичину захопили москалі, яких тутешні москвофіли славили приказкою: «Як прийшли москалі, то був хліб на столі»; недоїдки того білого українського хліба випрошували біля польових кухонь жебручі діти, і, скажу вам щиро, я й донині дивуюся з того, що та нужденна московська ялмужна навіки запам'яталася людям як велике благо, а те, що російські солдати, зайнявши під постої приміщення міських осередків НТШ та «Просвіти», а в селах Народні доми, спалювали в грубах книги, знущалися над портретами Шевченка і Франка, гвалтували дівчат, і ті після московської окупації ходили гелеваті й народжували байстрюків, котрих і донині прозивають «москаликами», – про це наш терплячий народ геть-чисто забув...

Коли Покуття зайняли російські війська й почали депортувати в Московщину священиків, учителів і навіть гімназистів – одне слово, українську інтелігенцію, я вислизнув з Коломиї й майже цілий рік переховувався в запрутській Боднарівці в шкільного товариша Петра Мельничука (потім ми з ним зустрілися в альпійських горах на італійському фронті – про це, як буде час, розповім вам пізніше), аж поки москалі не вступилися з Галичини.

Якраз тоді мені минуло вісімнадцять років – вік допризовний, і я, побоявшись залишатися в дезертирах, яких мадяри виловлювали й без суду вішали на придорожних вербах, зголосився до коломийського приймального пункту, що розташувався у школі уршулянок навпроти Єзуїтського костела.

Прийшов сюди не перший: австрійські польові комісари вже встигли поназганяти з усього повіту сотні тугих, мов горохові стручки, парубків та й міських хлопців теж. Після лікарського бадання їх записували до Тридцять шостого кавалерійського полку – потім той коломийський регімент разом з кіньми повезли у вагонах «vierzig Mann, sechs Pferde»⁴ під Відень, де ми, як я вже говорив, відбули тримісячний військовий вишкіл, й опісля нас відправили маршбатальйонами на італійський фронт.

А моє серце й донині крається з болю: з усього того Тридцять шостого кавалерійського регіменту залишилися живими небагато: я, Муца й ще кілька хлопців... Та найбільше жаль мені за характерником, балагурником і вірним крігсколегою Мелитоном Небожителем із Сакатури, де він, кутський розбишака, ще хлопчиськом одружився й прийшов на приймальний пункт до Коломиї разом із своєю молодницею – красунею Катериною.

От ви лишень послухайте...

Того сакатурського опришка я, стоячи в довгій черзі до прийому, здалеку побачив, та й як було не запити дебелого галайка з кучерявим, що вилискував від гасу, волоссям, із заклебученим гуцульським носом та з підківкою пишних вусів! По-парубоцьки обхопивши позашию свою молодицю й гордо звівши до неба голову, він ішов, похитуючись, – певне, вже встиг зазирнути до корчми Рудого Менделя на Мнихівці; він немилосердно дер горло рекрутською піснею, що билася луною між стінами школи й фасадом костела:

Подай, мамо, пугар рому, бо я їду до прийому!
А в прийомній скляні двері, там сиділи офіцери.
Як наступив двадцять п'ятий,

⁴ Сорок чоловік, шість коней (нім.).

всі сказали, що прийнятий...

Мелитон Небожитель не мав жодного сумніву, що пройде на комісії, й, видно, хотів чимшвидше позбутися цієї черегелі: розштовхав хлопців, які сумирно стояли в черзі, й зник за дверима військового комісаріату, а Катерина залишилася на майдані. На її вродливому обличчі не було й сліду розпачу чи жалю, вона граціозним рухом поправила шалінову хустку, з-під якої вибивалися на чоло біляві пасма густого волосся, й мала такий вигляд, ніби стояла не перед комісаріатом, а в притворі церкви, й, ковзаючи поглядом понад парубочими головами, терпеливо чекала на свого легіня.

Не довго довелося їй виглядати милого: за якусь там годину вивалився з дверей її Мелитон, пострижений під нуль, від чого валок вусів помітно згруб й здавався приклеєним до верхньої губи; він затягнув бравурної:

А як мене молодого асентерували,
Посадили на коника, як намалювали,
Посадили на коника, дали мені чако,
А тепер м'я, молодиці, поцілюйте в сраку!
Гей, гей!..

Довго не вгамовувався легінь, ніби бозна-якого щастя запояг, обняв Катерину й так міцно пригорнув, що вона аж завівкала від млості. Катерина обцілювала Мелитона, начебто він уже вернувся, цілий і неушкоджений, з тієї страшної війни, й сміялася, мов навіжена... Та враз утямивши, що нині немає ніяких причин для втіхи, – і що люди подумують про неї, веселу в таку годину, жінка помислила, як має поводитися в нинішній ситуації, і враз заголосила, мов на похороні, й обмивала слізьми Мелитонове обличчя, примовляючи:

«Та куди тебе, мій мужу, засилають, куди запроторюють, таж на тій чужаниці й ворон не вибирає твоїх білих кісток, а щоб за тими, що тебе постригли, й слід пропав!»

Тонкий Катеринин голос набирив усе вищих нот, вона вже піворила на всю Коломию, й Мелитон затулив їй долонею рота, прикрикнувши:

«А ти не вмієш тихше плакати, таж тебе чують аж в Сакатурі!»

На що Катерина відказала ображено:

«Агій на тебе, хіба я кричу, та мені здається, що я з розпуки ледве шепчу, мій дорогий Мелитоне...»

Жалобний ритуал молодого подружжя закінчився так само раптово, як і розпочався; Мелитон обернувся до парубків, що стояли в черзі, й забалабонив:

«А ви не бійтеся, хлопці, сміливіше заходьте, там вас будуть бадати такі ласкаві дохтори, що най ся преч каже!.. Один наказав мені зняти штани, розчепірів мою гузицю і відразу вгадав, звідки я родом. «Es ist gut!»⁵ – промовив вдоволено, ляснув мене долонею по голій задниці, відштовхнув й почав другому рекрутові заглядати в гузно... А я дотепер не можу вийти з дива: по чому він там упізнав, що я з Кут?»

Хлопці зареготали, залилася сміхом і Катерина; вона якусь мить придивлялася до мене, а далі насмілилася підійти й мовила поштиво:

«Виджу по твоїх убйорах, паничу, що мав би-сь бути вчений, то зроби мені таку ласку, коли вже будете десь там воювати: мій Мелитон неписьменний, то на якомусь там перепочинку най він тобі наговорить пару слів до мене, а ти їх запиши і пришли листом у Сакатуру... А я тобі відразу даю завдаток...»

⁵ Усе в порядку (нім.).

Жінка сягнула рукою в пазуху, виймаючи з-поміж циць паперового ринського, якого я, звісно, не взяв, проте обіцяв виконати її просьбу.

То була, кажу вам, ціла комедія з тим листом. Якось після муштри, коли ми вже відпочивали в баракі, підійшов до мене Мелитон і попросив, щоб я записав те, що він для жінки надиктує. І я писав: «Сарака моя жінка, сарака... Сарака моя жінка, сарака...» – і так він наговорив мені цими зітханнями аж два листки паперу... Я відіслав їх польовою поштою, й сказав мені згодом Мелитон, що Катерина відповіла йому такими словами, комусь там у селі надиктованими: «Я знала, мій милий, що ти мене любиш, але щоб аж так, того-м таки не сподівалася. Читав мені твого листа мій письменний сусід, довго читав, а я гіркі сльози проливала й благала Господа, щоб тебе вража куля проминула...»

За мною в черзі до прийому стояв пейсатий жидик, а більше його родаків я не побачив у натовпі рекрутів й подумав, що цей єврейський отрок – сирота або такий собі невдаха, який не вмів чи не мав чим відкупитися в комісарів, – всі ж бо знали, що євреїв, за певну мзду, не мобілізують, оскільки вони бояться фузії, та й Талмуд не радить їм брати зброю до рук.

Жидок стояв покірно і в міру того, як підходила черга, ступав за мною крок за кроком; він був розгублений, аж наче переляканий; ніхто із черги до нього не обзивався, хоч усі з подивом приглядалися, й мені жаль стало хлопця: ось зараз зістрижуть йому довгі патли, пейсики відріжуть, і стане він із своїм, мов п'явка, носом такий смішний, що й до синагоги його б кантор не впустив; я уявив собі майбутню долю нещасного єврейчика і, щоб якось його втішити, запитав його, звідки він.

«Із Сакатури...» – тільки й вимовив жидик і далі мовчав, а в його балухатих очах тінилася туга, здавалося, йому було недалеко до плачу.

Більше я не намагався втішати сусіда по черзі розмовою, бо й самому дошкулював туск, чей не на прогулянку в гори нас відправляють. А тут ураз знайшовся балагурник Мелитон Небожитель, він не міг жити без пісень і жартів, навіть якщо звеселяв себе чужим коштом. Мелитон помітив єврея й аж руками розвів:

«Як ти тут опинився, Мошку, сину міняйла Пінкаса Шпайхера із Сакатури?»

«Я не Мошко, я Муца, – відказав хлопець. – А тате помер...»

«Та я знаю: скільки було того вайкання біля твоєї халабуди!.. – Мелитон начебто хотів поспівчувати Муці, але це йому не вдалося – нахлинув на парубка злий жарт. – Ой, люди добрі, вірну вам правду кажу: наш найясніший Франц-Йосиф напевно войну виграє, коли вже жидів кличе до асентерунку! – І почав приказувати, паящуючи перед Муцою: «Казав Йойна, що буде война, казав Сруль, що дасть куль, казав Мошко, що дасть порошку... Почекай, жиде: ти хоч один раз у житті бачив кріса?»

«А навіщо він мені здався?» – відказав Муца, поступаючись назад від Мелитона, який уже руку простягнув, щоб смикнути жидика за пейси.

«Ні, ти скажи мені, чи хоч знаєш, що з тим крісом робити?» – допитувався нахаба.

«Не маю такого інтересу», – аж схлипнув Муца і з надією, що я заступлюся за нього, глянув благально на мене.

Мелитон однак не перестав напастувати хлопця й давав тепер уже йому пораду:

«Як тебе вмундирують, то скажеш капралові, аби дав тобі фузію з кривою люфою, щоб ти міг стріляти з неї із-за вугла. Добре раджу тобі, Мошку?»

«Я ж не Мошко, я Муца», – скривився жидик до плачу й зайшов за мою спину.

«Дай йому спокій! – сказав я гостро до знахабнілого парубка. – То ще не відомо, хто краще буде воювати і в кого поцілить перша куля. Ліпше помолися Богу, йолопе».

Мелитон ніби й не почув моїх слів, проте таки відчепився від Муци й затягнув такої голосної коломийки, що аж луна відбилася від Єзуїтського костела:

Ой не плачте, легіники, права вам дорога

Камінчиком буркована до самого Львова.
Камінчиком буркована, мости споряджені,
Туди ішли з кучерями, звідти пострижені.

Й немов на підтвердження цих сумних слів, під команду капралів і фельдфебелів вишикувалися сотні голомозих парубків, пролунало фатальне «forwärts!»,⁶ і ми вирушили на товарну станцію сірими колонами.

Коли наш телятник рушив, Мелитон протиснувся до перекладини в проїмі вагона й, відшукавши очима серед натовпу жінок свою Катерину, заспівав:

Таж ти знала, що я жовняр, що я не гемайний,
Було мене не любити, хоч би-м який файний.

Катерина тепер уже по-справжньому гірко ридала, та й Мелитон, зігнавши з губів безжурну усмішку, витер рукавом сльозу.

⁶ Вперед! (нім.)

III

Ой, та ви вже, певне, знудилися мене слухати, то хіба підкріпіться трохи, бо моя розповідь буде довга, як бойків світ... Злітайтеся до альтанки, там моя господиня Марина налила в тарілки меду... Ну а мені, моя вірна Марино, налий з тієї он бутлі, що на столику, «михайлик» медовухи, яку я готую за своїм власним рецептом: як вип'єш нині добрий пугар, то аж завтра розбере... Та й піднеси мені, голубко, бо маю вже, слава богу, небезмай дев'ятдесят і вставати не те що не можу, а не дуже хочу. Красно дякую... О, відразу вдарило в голову, і так мені стало файно та розмаїто!.. А навчив мого тата варити мед дід Теодор – був він не з простих, належав до української шляхти гербу «Погоня»; той герб зображав обрубану руку з мечем. Розказував дід, що якийсь там далекий його предок втратив під Грюнвальдом праву руку, проте справно орудував лівою, й за це отримав герб і нобілітацію. Його сестри ткали полотно, продавали й за ті гроші віддали брата до шкіл, а що він був майже двометровий, то забрали його в цісарську двірську сторожу... Але про що я вам оповідав?

Ага... Запакували нас до потяга, і їдемо ми з нашої Коломиї через усю Європу до Відня. Тарабанимося цілий тиждень телятником чи, як полюбляли австріяки називати той потяг, «сорок чоловік, шість коней», харчуємося вутлюю комісною паркою, доїдаємо свої домашні запаси й слухаємо безкінечні просторікування Мелитона Небожителя, який не міг, ну ніяк не міг закінчити довгу байку про свого тата, який щороку гнав з Кут до Відня череду бичків на торговицю, через що бував у столиці нашої матінки Австрії частіше, ніж сам Франц-Йосиф, бо найясніший цісар водно райзував світами, а ще полюбляв сірчані купелі в Бадені й Баден-Бадені, де одного разу якийсь французький розбишака зарізав паню цісареву шпіндлем затруєним... Ми були зголоджені, немов той ненажера Балоун із знаменитої книги Ярослава Гашека про бравого вояка Швейка... Але Балоун, скажу вам, був дитиною супроти нашого крігсколеги з Підгайчиків Федька Мазура, який теж трясся в кутку на нижніх нарах і, бебехатий, немов поросна льоха, наминав без упину курячі ніжки, ковбаси, сальцесон і солонину, ще й відригував, як кнур. Від запаху того м'ясива з наших ротів котилися потоки слини, а випросити в нього бодай крихту їдла ніхто з нас не зумів. Уночі він так голосно спускав газ, що у вагоні вмиг змовкав храп... Через це того Мазура наймали потім за харчі то один, то інший фельдфебель, щоб він у його баракі будив серед ночі хропунів, внаслідок чого жовніри виходили вранці на муштру виспані, проте геть зачумлені... Го, як буде час, то я вам розповім одну пригоду, яка трапилася в нашому регіменті між тим ненажерливим Мазуром і ротмістром Гольдмайстром. То було сміху!..

Отак ми нарешті доповзли через Чоп, Мішкольц і Братиславу до столичного Відня... Думав я, що на власні очі побачу славетну столицю Європи, як полюбляли називати Відень галицькі австрофіли, – з його палацами, соборами й цісарською резиденцією. Та де там!

Наш телятник зупинився на останній запасній колії товарної стації із закіптюженими гамазеями та зношеними паротягами, що вишикувались один за одним на заіржавілих, порослих чортополохом рейках. Фельдфебелі й каптали забігали вздовж потяга, відчиняли вагони, викрикуючи незрозумілі покутським хлопцям команди; потім нас погнали на привокзальний плац, і там ми лаштувались із своїми клунками у схожі до арештантських колони. Служиві улани, які супроводжували наш ешелон, виводили з вагонів вороних гуцульських коників, реквізованих у Жаб'єму й Косові, зв'язали їх по шестеро й попустили попереду нашої валки. Відень із своїми шпильми веж і костелів зникав позаду нас у густому тумані, що здіймався над Дунаєм, а перед нами здиблювались засніжені вершини альпійських гір, з-поміж яких витікали річки й потоки, й старшини привели нас нарешті до барачного поселення, що сховалося на дні Східних Альп – за Медлінгом і перед Баденом – між двома мілководними притоками Дунаю.

Бараки були низькі й довгі, немов стайні, їх заселявали рекрутами й кіньми на рівних правах, з тією лише різницею, що в конюшнях стояли глибокі жолоби для фуражу, а людські бараки були заставлені двоповерховими залізними ліжками, а одне – для командира – стояло збоку під віконцем, і на нього склав свою амуніцію фельдфебель Отто Кац, з яким нам довелося відбутися тримісячну муштру на плацу за колишніми бараками для галицьких біженців, у чарівній і дикій гірській місцині.

Нас вmundирували, роздали п'ятизарядні карабіни, вишикували в баракі вздовж ліжок, й фельдфебель Кац, вусатий тіролець, повільно крокував, погойдуючись на носачах, вздовж здвоєної шеренги і з напускною суворістю придивлявся до виправки новобранців, а теж до виразу обличчя, на яких мали відбиватися лише вірнопідданість, субординація, готовність виконати наказ – і ніякої там хоча б тіні смутку, розгубленості або, крий боже, невдоволення не сміло висвітлитися в очах молодих жовнів.

Біля мене на правому фланзі стояв виструнчений, мов до рапорту, високий, кремезний, із зухвалим полиском в очах Мелитон Небожитель; незалежний його вигляд уміть запримітив фельдфебель, і видно було – відразу пройнявся солдафонською неприязню до новачка. Пильно приглядався до виправки бравого новобранця – кутського штрамака, який звик дбати про свій зовнішній вигляд, і довго не міг знайти зачіпки; фельдфебель міряв очима Мелитона з голови до ніг та впоперек, і, врешті-таки запримітивши на комірці його кітеля загнуту вилогу, втішно вигукнув:

«Unförmlich!»⁷

Він вивів Мелитона з шеренги й злісно сіпав за вилогу коміра, раз у раз повторюючи незрозуміле слово; Мелитон слухняно поправляв комір, пригладжував долонями кітель, дотикався до багнета на поясі, відтягував пальцем ремінь карабіна, щоб тісніше приліг до спини, й коли фельдфебель уловив нарешті в очах новобранця близьку до страху покірність, наказав йому стати в шеренгу, спитавши при цьому:

«Was habe ich gesagt?»⁸

На мій подив, Мелитон зрозумів, про що його спитав фельдфебель, певне, знав трохи німецьку мову від тата, який частіше бував у Відні, ніж сам цісар, і відрепортував макаронічно:

«Мельдую gehorsam: ich bin оферма!»⁹

Ото, мої любі, звідси і взялася ця прозиванка для нехарапутів, яку наші люди, треба чи не треба, вживають, не розуміючи значення слова...

Та вельми прикро мені від того, що воно причепилося до всіх, хто служив у Тридцять шостому кавалерійському регіменті, і до мене теж...

Фельдфебель Кац довго нас оглядав, однак не знайшов причини ні до кого більше присікатися. Та враз він запримітив на лівому фланзі череватого Федька Мазура й притьмом підійшов до нього. Хвилину приглядався й похитував головою, ніби журився: а що цей бєльбас робитиме в кавалерії? Натужно мізкував і врешті-таки придумав йому службу, злобно посміхнувся, тицьнув Федькові пальцем у живіт, аж той перднув, і виголосив йому присуд:

«Du bist ganz unförmlich, marsch zum Schkrabkartoffel, verschtanden?»¹⁰

«Мельдую слухняно: я зрозумів, що мене призначено до шкраббараболі!» – радісно відказав Мазур, втямивши, що відбуватиме службу на кухні.

І був би на цьому закінчився фельдфебельський огляд, аж тут несподівано для всіх виступив із шеренги новобранець Муца, з виду якого ще не зійшов страх і повне нерозуміння того, що взагалі відбувається. Він зняв з плеча карабіна й, показуючи на дуло, проказав винуватим

⁷ Не за формою! (нім.)

⁸ Що я сказав? (нім.)

⁹ Мельдую слухняно: я є оферма! (макарон.)

¹⁰ Ти зовсім не у формі, марш чистити картоплю, зрозумів? (нім.)

голосом по-польськи з надією, що фельдфебель його зрозуміє, бо німецької мови не знав, а говорити на ідиш боявся:

«Melduję posłusznie, że tu jest dziura, żeby to nie było na mnie, że to ja, bo ja już z taką dziurą dostał...»¹¹

Коротко реготнули новобранці і вмить стихли від лютого крику Отто Каца, який нічого нічого не зрозумів з того, що сказав Муца.

«Abtreten!»¹²

...Після відбою, коли ми вже лежали на сінниках, набитих ячмінною половиною, й обіськалися від остюків, які немилосердно впивалися в тіло, промовив Мелитон до Муци:

«Тобі, жидику, пощастило, що маєш готову з дзюрою, бо що б ти робив, така мізерота, з цілою: намучився б, а то б іще встиду набрався!»

«Найгірше, що є на світі, – оштемпитися перед жінкою», – почувся чийсь голос із темряви.

«Та замовкніть, щоб вам заціпило! – вискnuв хтось інший. – Заткайтеся, бо на стіну полізу!»

Й стало тихо в бараку. Тільки за якусь хвилину простогнав, засинаючи, Мелитон Небожитель:

«Господи ласкавий! Забрав-єсь можливість, забери й охоту!»

¹¹ Голошу слухняно, що тут є дірка, аби то не було на мене, що це я зробив, бо я вже з такою діркою отримав... (польськ.)

¹² Марш назад! (нім.)

IV

Я згадав, дорогі мої гостоньки, про Муцу – отак-во розповідав вам про нього, ніби то не він, а намальована його парсуна сидить он там на лавиці під бузком і нічого не чує й не розуміє – говори собі що хочеш. Бідний Муца... А може, так і не є, може, він усе чує, тільки йому байдуже до того, що відбувається довкіл, і до себе самого – теж. Тяжкого удару зазнав у житті й не витримав, а одне, що залишилося в його пам'яті – то гріх, який він учинив супроти бджіл, і напевне думає Муца, що саме за те настигла його така страшна кара... Ось бачите, він хухає на них, ніби прощення просить, а на пугар медовухи, який Марина і йому піднесла, навіть не глянув, боячись, що бджоли, помщаючись, наносили в стільники отрути, для нього призначеної...

У нашій роті Муци Шпайхера й не чути було. Мені завжди здавалося, що він встидається заговорити, а так воно й було – хлопці глузували з його жидівських інтонацій, коли раз на гамана він вимовляв кілька слів по-українськи, ну а польською мовою, яку добре знав, не прийнято було розмовляти у Тридцять шостому регіменті, який складався з самих українців, й посмішкувався над ним той же невгамовний Мелитон Небожитель:

«У нашого Муци ні з глави мови, ні з дупи перду».

Муца на ці слова тільки усміхався, ніби радів з того, що не його, а Федька Мазура нагородила доля особливими здібностями із спускання повітря – ось Федька в роті й не видно: ротмістри майже щодня забирають його то в одну, то в іншу касарню, щоб серед ночі будив хропунів...

А кавалерія – то гонорова, але й не легка служба, і не кожен, кого призвали в Тридцять шостий регімент, міг осідлати коня. Проте служб при війську багато – є чим зайнятися. Мене, наприклад, за те, що був грамотний і мав гарне письмо – тепер я його втратив, бо руки тремтять, а тоді міг розписуватися хоч би й на банкнотах, – тож за те, що був я неабияким каліграфом, мене взяли за писарчука до полкової канцелярії, бо так хотіла доля, щоб я там познайомився з одним кайзерівським єфрейтором, сфотографувався з ним, ще й отримав від нього гарну дедикацію на звороті знімки, яка потім врятувала Сакатуру від страшної розправи...

Отож Федько Мазур, як я вже мовив, мав поплатну службу – його добре підготовували, щоб міг видавати потрібний звук серед ночі...

Ну а з Муцою – то була ціла церегеля.

Спочатку фельдфебель Кац наповратився-таки вимуштрувати його на кавалериста, та це ніяк не вдавалося: Муца не міг вилізти на найнижчого гуцульського коника, а коли фельдфебель силоміць його висаджував, то кінь, вчувши невинного вершника, тут же ставав дибки і скидав його, справжнього-таки оферму, з хребта, ще й бив рийки задніми копитами, завдаючи болючих ударів неfortunному кавалеристові. Отто Кац, сумлінний службіст, не міг погодитися з тим, щоб умундирований жовнір залишався у душі цивілем, – тож навчав Муцу стріляти з карабіна, чого той найбільше боявся: тримав у руках фузію на півметровій віддалі від грудей, зажмурювався, натискав на спусковий гачок, й коли лунав постріл, кольба скакала вверх і одного разу вибила Муці два зуби... Фельдфебель зрозумів нарешті, що з цього недотепи доброго вояка ніколи не вийде, й назначив його ротним інтендантом, з чого жидик був вельми задоволений.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.